

Stilte vinden

Het is *Primo Maggio*, Dag van de Arbeid in Rome, en 's ochtends loop ik in alle vroegte door het prachtige stadspark van de Villa Borghese. De vijver voor de achttiende-eeuwse in ionische stijl gebouwde Tempio di Esculapio ligt er roerloos bij. Het is stil op een van de drukste dagen in Rome. Dadelijk zijn park en stad weer van de trendy Romeinen, van de arme *refugees* met hun kleurige marktwaar, van de kwetterende toeristen met hun flitsende fotocamera's, van de luidruchtige festivals, de politiek geladen demonstraties en het onophoudelijke verkeer van trams, bussen en scooters. Een kakafonie van geluid, een orgie van kleur en geur. Maar nu nog even niet.

Dat 'nu nog even niet' is een verzuchting. De overmacht van het publiek, het magnetisme van de reclame, de aanzuiging van al wat de zintuigen beroert, het heeft iets onontkoombaars. Rust is een schaars goed en het vergt forse inspanning om stilte te vinden. Toen ik de dag ervoor met onze studenten – voor een studiereis in Rome – de Kerk der Friezen inliep gaf dat weliswaar even rust, maar een dienst van een half uur is al snel lang en onrust zit ons kennelijk ook wat ingebakken.

Laten we duidelijk zijn: niet iedereen verlangt naar stilte en er is nog geen intrinsiek goed mee gediend. Maar omdat het tegendeel, 'de onrust', zich onontkoombaar aan ons op lijkt te dringen, is een belangrijke vraag of en hoe stilte niet alleen als schuilplek maar ook als grondhouding een plek in ons leven verdient. 'Verdiende rust' lijkt in ons calvinistische land voorbehouden aan pensionado's, die echter met zo'n aanbeveling zelf steeds minder uit de voeten kunnen. Kunnen we rust dus ook beleven zonder dat het resultaat van een prestatie is? Is er een balans waarin stilte en 'onstilte' elkaar in evenwicht houden?

Voor de redactie van *Handelingen* is dat niet slechts een contemplatieve maar ook een professionele vraag. Hoe stilte toe te laten in de drukke praktijken van onderwijs, zorg en kerk? Valt stilte in de onrust van de beroepsomgeving te realiseren, te bevorderen, te ontwikkelen? Uitdagende vragen, mooi beschreven en van antwoorden voorzien door diverse auteurs onder redactie van Theo van der Zee. Rust toegewenst bij het lezen, stilte bij het overdenken! <

*Hans (prof.dr. J.B.A.M.) Schilderman is hoofdredacteur van Handelingen en hoogleraar Religie en Zorg aan de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.
E h.schilderman@ftr.ru.nl*

Een tegendraads verlangen

De wereld is doortrokken van geluid. Er zijn maar nauwelijks plekken meer waar niets kan worden gehoord. Geluid maken is een wijze van bestaan: wie leeft, maakt geluid. Wie gezien en gehoord wil worden, zorgt ervoor om voldoende geluid te produceren. Luidruchtig zijn heeft misschien wel te maken met de angst om niet mee te kunnen, er niet bij te horen of niet echt te leven. Stilte is in deze luidruchtige wereld een vreemde eend in de bijt. Ze laat niet van zich horen, wordt ook niet gemaakt, maar ontstaat. Het is tegendraads om te verlangen naar stilte.

Op velerlei manieren is het verlangen naar stilte waarneembaar. Werkgevers stellen mailvrije periodes in, mensen gaan op wifi-loze plekken op vakantie, stiltegebieden en stilteplekken worden gemarkeerd en opgezocht.

In plaatsen waar veel mensen samenkomen – vliegvelden, winkelcentra, ziekenhuizen, scholen – en ze veel geluid produceren, worden centra ingericht om stilte te laten ontstaan. Na heftige gebeurtenissen – ongeluk, schietpartij, ramp – worden stille tochten gehouden om te rouwen en te verwerken. Plaatsen van stilte als kloosters en abdijen kennen lange wachtlijsten van mensen die verlangen om in de stilte te kunnen verkeren – zij het voor even. Met het verlangen naar stilte lijken mensen met de overheersende drang tot luidruchtigheid te willen breken, of op z'n minst er iets tegenover te willen zetten.

Contemplatieve benadering

In dit themanummer van *Handelingen* staat het verlangen naar stilte centraal. Nagegaan wordt wat het verlangen betekent voor professionals, hun handelen en ontwikkeling. Het gaat er daarbij niet alleen om manieren en werkvormen aan te reiken om tegemoet te komen aan het verlangen, zoals gebeurt in de bijdragen van Susanne de Jong-Tennekes en Anky Floris, maar meer nog om na te gaan of en hoe stilte of verstilling kan bijdragen aan het professionele handelen en ontwikkeling daarvan.

Dat lijkt een paradox te zijn: stilte inzetten voor zoiets als professionele ontwikkeling. Als we professionele ontwikkeling slechts duiden in termen van maakbaarheid en instrumentaliteit, dan past het niet. In dit themanummer wordt professioneel handelen en professionalisering echter op een andere, niet-instrumentele manier benaderd. Stilte past wellicht wel in een reflectieve of beter nog: contemplatieve benadering van professioneel handelen en professionalisering. Of, om een recente publicatie van Erik

< Landgoed Den Treek, Leusden

>

inleiding

HANDELINGEN 2018 | 2

3

Borgman (2017) te parafraseren, stilte draagt ertoe bij om te kunnen leven én werken van wat komt.

Stilte en verstillings maken ontvankelijk voor dat wat (nog) niet gehoord of gezien wordt in een luidruchtige wereld. Ze wijst aldus op een vaak nog onbelichte kant van het professioneel handelen en de professionalisering. De verschillende bijdragen in dit themanummer vragen aandacht voor die onbelichte kant als grenzen aan de maakbaarheid, bewustwording, innerlijke groei en betekenisgeving.

In ontvankelijkheid

Er wordt in dit themanummer niet zozeer gezocht naar een sluitende definitie, maar stilte wordt veeleer verkend aan de hand van haar verschijningsvormen.

Zo gaat Jan Gronouwe in op de wijze waarop stilte verschijnt in de begeleiding van mensen en Edwin van der Zande op de manier waarop toekomstig leerkrachten door te verstillen kunnen groeien in hun normatieve professionaliteit. Theo van der Zee presenteert de verstilde onderscheiding als contemplatieve vorm van kritische reflectie voor schoolleiders om te komen tot goede besluiten.

In deze bijdragen is stilte niet zozeer een doel op zich, maar laat stilte zich verbinden met groeien, begeleiden en besluiten. De verbinding met stilte doet iets met het professioneel handelen. Door de verbinding worden professionals als het ware van hun bekende handelingsrepertoire beroofd, en wordt de stilte als een denkbeeldige ruimte waarin hen iets nieuws, onverwachts wordt aangereikt.

Ze ontdekken dat de werkelijkheid niet naar

hun hand te zetten is, maar dat deze hen tegemoetkomt en alleen in ontvankelijkheid kan worden ontvangen. Het laatste nodigt hen uit om op verrassend andere wijze te groeien, handelen en besluiten.

De bijdrage van Michiel de Ronde zet op een heel bijzondere wijze de focus op het moment van stilte in het rumoer van het leven. Aan de hand van een poëtische vertelling van het gedicht 'Het uur U' van Martinus Nijhoff wil hij aangeven hoe een professioneel begeleider ruimte kan scheppen voor het woordeloze inzicht.

De aard van deze bijdrage leent zich slecht voor een instrumentele lezing, maar nodigt de lezer uit om in de vertraging en ontvankelijkheid te lezen wat komt. Meer nog dan de andere artikelen nodigt de bijdrage van De Ronde uit om meegenomen te worden in de stilte, en dat vraagt om enige volharding. Precies dat wat de verstillings of de beoefening van de stilte vraagt. De moeite zal worden beloond.

Gewaarworden

In praktisch theologisch en religiewetenschappelijk opzicht is de verkenning van de verschijningsvormen van stilte in het professioneel handelen en de professionalisering zeer interessant.

Vanuit de apofatische benadering van theologie en religiewetenschap kan stilte worden geduid als een ruimte waarin de Naam van God ter sprake kan komen (MacCulloch 2014). Het gaat er daarbij niet zozeer om over God te kunnen spreken in negatieve begrippen – waar menselijke voorstellingen tekortschieten om God te beschrijven – maar veeleer om stilte te

duiden in termen van 'positieve gewaarwording' (Simone Weil) van de Onuitsprekelijke. In de stilte kunnen mensen voorbij woorden zijn om God te duiden, ja, zelfs de stilte duiden als Godsnaam (Waaijman 1995).

In de bijdragen wordt naar de Naam van God op verschillende manieren verwezen. Zo brengt Van der Zee de naam van 'Kunnen-Zijn' (Nicolaas van Cusa) ter sprake vanuit het verlangen van professionals zoals schoolleiders, om in de ruimte van de stilte uit te zien naar dat wat zou kunnen zijn (mogelijkheden).

De Ronde laat de Naam ongenoemd, maar raakt met Nijhoff aan de thematiek als hij spreekt om het moment der waarheid. Dat moment 'laat zich wel ervaren, maar nooit vastpakken. Het is er en daarna is het weer voorbij.' Door op een dergelijke manier de Naam van God ter sprake te brengen, wordt de stilte tot een metafoor van het echte leven en werken: niet wij zijn het die de werkelijkheid naar onze hand kunnen zetten (door luidruchtig te zijn), we kunnen enkel leven en werken in ontvankelijkheid (in de stilte).

Krachtige impuls

Het themanummer over 'Verlangen naar stilte' wil een krachtige impuls leveren aan het denken over professioneel handelen en professionalisering. Terwijl sociale wetenschappen als de psychologie of de agogiek er het hoogste woord hebben, geeft dit themanummer met de geesteswetenschappen als de praktische theologie en religiewetenschappen een verrassende wending aan het denken over professioneel handelen en professionalisering.

Door de focus te leggen op de stilte, komen

niet alleen de grenzen aan de instrumentele benadering aan het licht, maar wordt bovendien een alternatief geboden. Stilte maakt het voor professionals mogelijk om niet alleen te leven maar ook te werken van wat komt. Kees Waaijman geeft hier in het interview woorden aan door te spreken over de ziel van de professional die 'er-bij-kan-zijn'.

De contemplatieve benadering van professioneel handelen en de professionalisering keert de maakbaarheid om, en is veeleer te duiden in termen als ontvankelijkheid, actief ontvangen, en gewaarworden. De contemplatieve benadering zou bovendien weleens een cruciale bijdrage kunnen leveren aan de relevantie van religie voor het denken over professioneel handelen in een samenleving vol van geluid en maakbaarheid. <

Literatuur

- Borgman, E. (2017). *Leven van wat komt. Een katholiek uitzicht op de samenleving*. Utrecht: Uitgeverij Meinema.
- MacCulloch, D. (2014). *Silence. A Christian history*. New York: Penguin Books.
- Waaijman, K. (1995). Zeven manieren van stilte. *Speling. Tijdschrift voor bezinning* 47, 86- 97.

Theo (dr. T.S.M.) van der Zee is coördinator katholiek onderwijs en adviseur Verus. Vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs, en wetenschappelijk medewerker van het Titus Brandsma Instituut aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.
E t.vanderzee@ftr.ru.nl

Niet in woorden te begrijpen

*De meeste gebeurtenissen zijn
niet te verwoorden,
ze voltrekken zich in een ruimte die nog
nooit door een woord is betreden.*

RAINER MARIA RILKE

De schoonheid van het leven zit wellicht in het onzegbare en ongrijpbare dat opgeroepen wordt door het zegbare en grijpbare. Mijn fascinatie ligt op het vlak van deze schoonheid. Stilte is een fenomeen dat me heeft gegrepen.

De ongrijpbaarheid van de stilte komt mede voort uit het feit dat het steeds om iets anders gaat dan stilte zelf, als we het hebben over de stilte (Ten Bos 2011). Vanuit dit besef schrijf ik dit artikel, in de hoop met woorden zo dicht mogelijk om de stilte heen te cirkelen en er een glimp van op te vangen en door te geven.

Om onderzoek te doen naar stilte zijn echter ook woorden nodig. In dit artikel presenteer ik een categorisering van de stilte op basis van het empirisch materiaal. Vandaaruit maak ik de vertaling naar de praktijk waarin mensen elkaar ontmoeten in een context van professionele begeleiding.

Het empirisch materiaal bestaat uit elf interviews, waarvan vijf groepsinterviews (totaal zeventien respondenten). In één groepsinterview is een deel van de film 'Into great silence'

getoond, waarna een gesprek heeft plaatsgevonden over wat de stilte in het getoonde fragment oproept. De respondenten hebben een achtergrond als adviseur, begeleidingskundige, directielid van een woningbouwvereniging, gemeentesecretaris, ambtenaar, lector, danser, kunstenaar en onderzoeker/docent.

Daarnaast is gebruik gemaakt van ervaringen uit drie werksessies met gemiddeld acht deelnemers, allen professionals op het vlak van coaching, training en advies. In de werksessies stond de vraag naar de plaats van stilte in het handelingsrepertoire van de deelnemers centraal. Het materiaal uit deze werksessies is eerder verwerkt in een artikel in het *Tijdschrift voor de Begeleidingskunde* (De Ronde & Gronouwe 2013).

Dit artikel is verrijkt met eigen ervaringen met de stilte. Daar waar dat het geval is, wordt dat expliciet vermeld. ▷

< Ooijpolder, Nijmegen

Stilte als fenomeen

Wat is stilte eigenlijk? Werkend aan de stilte kom ik, samen met Jorien Holsappel-Brons (2010), steeds meer tot de conclusie dat een sluitende definitie niet te geven is. Stilte is een complex en gelaagd begrip, dat niet op één manier is te definiëren. Als het wordt gedefinieerd, dan wordt de onmogelijkheid van de stilte alleen maar voelbaarder. De onmogelijkheid om het Woord uit te wisselen – om aan het talige te ontsnappen in een metatalige niet-taal – die onmogelijkheid kan men stilte noemen, schrijft Chatelion Counet (1998).

Ik ga hier geen poging doen om stilte te definiëren. Ervaringen van mensen staan centraal. Op basis van die ervaringen tracht ik de stilte te naderen door haar verschijningsvormen te beschrijven. Daarin streef ik geen volledigheid na. Een aantal verschijningsvormen blijft buiten beschouwing, om me te beperken in dit artikel en om bij de praktijk van de professionele begeleider te blijven.

Stilte als element van de fysieke omgeving

Vragend naar stilte-ervaringen komt het belang van de fysieke omgeving al snel naar voren.

De stilte wordt ervaren als element van de fysieke omgeving. ‘De stilte waarin de vogels fluiten’, ‘het kabbelen van het water’, ‘lopend in het bos en de wind horen aankomen in de boomkruinen’, ‘aan het strand als het stormt’, ‘werken in de tuin met je handen in het zand’, ‘in de studeerkamer schrijvend aan een werk’.

De stilte van de omgeving als bron om tot rust en ontspanning te komen. Een ‘rijke stilte’ die niet per definitie een afwezigheid van geluid en beweging is.

Een omgeving die stil is op basis van conventies roept niet per definitie de ervaring van rijke stilte op. ‘Framed silence’, zoals Jaworski (1993) deze stilte door conventie noemt, herkennen we bijvoorbeeld in de kerk, in de stiltecoupé van de trein, in de lift en in een bibliotheek. Stilte omdat we het met elkaar hebben afgesproken.

Ondanks dat stilte fysiek aanwezig is als afwezigheid van geluid of gesprek in de fysieke omgeving, wordt deze stilte, door respondenten, niet direct ervaren als stilte. Niet de conventie rond stilte doet de stilte-ervaring oproepen, maar de fysieke omgeving zelf roept de ervaring op. Niet de afspraak dat je stil bent in een lege kerk brengt mensen in de ervaring van stilte, maar de sfeer van het gebouw.

De stilte als element van de fysieke omgeving buiten ons roept de stilte binnen ons op. Een stille omgeving verstilt en brengt mensen terug bij zichzelf; uit het bombardement aan prikkels en uit de vervreemding die dat oproept. Jezelf beschermen door je in een fysieke omgeving te begeven waarin je in de stilte kunt stappen om een beetje ‘ik’ te blijven, aldus een van de respondenten. Zo buiten zo binnen dus.

De beweging de andere kant op wordt ook ervaren. Als het binnen stil is, wordt de wereld buiten anders waargenomen (De Ronde & Groenouwe, 2013). Rustiger, betekenisvoller, langzamer, stiller.

De schaduwkant van deze stilte als element van de fysieke omgeving wordt ook ervaren.

Voorbeelden uit de interviews: te veel stilte leidt ertoe dat de dingen hun verband verliezen, het brengt mensen bij hun eenzaamheid, leidt tot neerslachtigheid of is beangstigend. Deze angst is prachtig verwoord door Sara Maitland (2010/2013): ‘Ik kon de stilte zelf horen krijgen.’ Zeezeiler Bernard Moitessier werd door de stilte bijna tot waanzin gedreven. ‘Gehuld in totale stilte, omlaag gezogen door een enorme innerlijke leegte zonk ik weg in de peilloze diepte ... Ik voelde waanzin in mijn ingewanden vreten als een afschuwelijk beest.’

Mijn conclusie is dat stilte als element van de fysieke omgeving heilzaam is, mits het in de juiste dosis wordt toegediend.

Stilte als onderdeel van ons spreken

Mensen zijn wezens van het woord. Hoe het woord tot ons is gekomen is een raadsel, een vraag waarop het antwoord niet binnen het bereik van de mens ligt, aldus Socrates. Voor ons spreken was er stilte. ‘Speech came out of silence, out of the fullness of silence. The fullness of silence would have exploded if it had not been able to flow out into speech’ (Picard 1952).

We hebben ons bevrijd van het grote zwijgen van de materie. Maar deze bevrijding, waarbij de menselijke stem echo’s vergaart waar tevoren stilte was, is zowel een wonder als een gewelddaad, zowel een heiliging als een vervloeking (Steiner 1958/1974). Het woord geeft ons de vrijheid van uitdrukking en in relatie treden

met de ander. Deze vrijheid is echter begrensd, afgebakend door diezelfde taal.

Het woord heeft de stilte niet volledig doen verdwijnen. Zonder de stilte tussen de woorden waren er geen woorden of zinnen, maar was er slechts een onverstaanbare brij (Vergeer 2008). Stilte bepaalt welke woorden aandacht krijgen. In gesprek met elkaar valt de echo van de gesproken woorden in de stilte die volgt.

De stilte in ons spreken creëert een spanning om erbij te blijven, om betrokken te willen blijven

Uit eigen ervaring en de interviews blijkt de herkenning van de situatie waarin de stilte valt na woorden die

ons raken. De stilte is als een versterker die de woorden luider doet klinken, in die stilte dalen de woorden in ons binnenste in en doen daar hun werk. In poëzie zet de stilte de woorden kracht bij, is mijn ervaring. In de witregel wordt soms meer gezegd dan met woorden.

Stilte draagt ook verwachting in zich. Een van de respondenten verwoordde het als volgt: ‘Tijdens een college gebruik ik de stilte. Het houdt deelnemers betrokken en wakker. Deelnemers vullen de woorden in, maken de zinnen af ... Stilte maakt het mogelijk het verhaal te laten ontstaan.’

Deze stilte in ons spreken creëert een spanning, een spanning om erbij te blijven, een spanning om betrokken te willen blijven. Het trekt je als het ware naar het verhaal toe. Er ontstaat verbinding tussen de verteller, de luisteraar en het verhaal.

De stilte biedt ruimte voor de ander om het verhaal af te maken, naar zich toe te trekken en van hem te maken. De stilte biedt de gelegenheid om het verhaal van één tot een verhaal van

meerderen te maken, aldus een van de respondenten.

Het kapittel

In mijn eigen adviespraktijk werk ik met de stilte in groepsbegeleidingen. Wanneer er spanning bestaat rond een thema en een verhitte discussie dreigt, blijkt het kapittel van waarde. Het kapittel wordt onder andere in benedictijnse kloosterorden gehanteerd.

Het woord ‘kapitellen’ betekent niet alleen ‘vermanen’ (letterlijk: herinneren aan een *capitulum* of hoofdstukje uit de regel van Benedictus), maar ook ‘overleg voeren over een gewichtig onderwerp’. Volgens de overlevering roept de abt de monniken bijeen in de kapittelzaal, waar het overleg aan de hand van specifieke regels plaatsvindt. Nadat het onderwerp van bespreking door de abt is uiteengezet, krijgt ieder de gelegenheid zijn visie te geven. Het spreken gebeurt vanuit de stilte, dat wil zeggen: zolang als iemand aan het woord is geweest, zolang wordt er vervolgens gezwegen. Wanneer ieder heeft ingebracht wat hem van belang lijkt, rondt de abt het gesprek af en neemt zelf een besluit (Kessels, Boers & Mostert 2002).

Zelf pas ik het kapittel in vereenvoudigde vorm toe. De stiltes kennen een voorgeschreven duur van dertig seconden. Het heikele thema wordt benoemd en iemand brengt rond het thema iets in. Vervolgens is het dertig seconden stil. Dan mag een ander reageren of iets anders inbrengen, waarna het weer dertig seconden stil is.

Enkele ervaringen met de stilte in het kapittel wil ik hier noemen. Het betreft reflecties van een groep gemeentelijke managers (zes mensen). In de stilte na het gesprokene vindt een gedwongen reflectie op de primaire emotie plaats, waardoor ruimte ontstaat om vanuit een andere bron te reageren. De woorden van de ander komen intensiever binnen, het luisteren naar de ander neemt toe. In de stilte ontstaat

In de stilte tussen de woorden in het kapittel bevindt zich de mildheid van het gesprek

meer ruimte voor de ander. De behoefte om te reageren neemt af of krijgt een andere kleuring. Het gesprek neemt aan kwaliteit toe. In de stilte tussen de woorden bevindt zich de mildheid van het gesprek.

De kracht van de stilte tussen de woorden is enorm. Het is de voedingsbodem waaruit de woorden ontstaan. Een bodem waarin mildheid en kracht zich bevinden. Een bodem waarin rust en vertraging de ruimte vullen. Taal ligt ingebed in de tijd. Waar stilte heerst, lijkt de tijd stil te staan. Of beter nog: lijkt tijd niet te bestaan (Ten Bos 2011).

Stilte als creatieve ruimte

‘De sprankelende gedachte is de vrucht van de stilte’, aldus een van de respondenten. De stilte wordt door velen ervaren als creatieve ruimte. Een ruimte die maakt dat mensen dingen toe staan om tot bloei te komen.

Het wordt beschreven als ruimte om het nieuwe te laten verrijzen of als stapsteen in ontwikkeling. Als ruimte om het oude los te laten en het nieuwe te laten ontstaan. Een van de respondenten geeft aan, dat wanneer deze stilte

gedeeld wordt met anderen, er de mogelijkheid ontstaat van meerstemmigheid. Je samen bevinden in een spanningsvolle ruimte van stilte waarin er verwachting is, waarin iets geboren kan worden.

Het wordt door respondenten beschreven als een stilte die toegankelijk is voor iedereen, we dragen het bij ons. Het betreden van die ruimte is mogelijk en een bewuste keuze. De vraag is of mensen bereid zijn ervoor te kiezen. Betreden van de ruimte vraagt erkenning en herkenning. Of in de woorden van een van de respondenten: ‘het vraagt een hoog niveau van bewustzijn’.

Vaak gaat er actieve handeling aan vooraf wanneer mensen vanuit deze ruimte werken. Het moet georganiseerd worden. Een van de respondenten zoekt voor een groepsbegeleiding een rustige plek, desnoods een toilet, om daar kort meditatieoefeningen te doen, om dingen los te laten, voorbij de waardeoordelen te ko-

men, het hoofd uit te zetten en naar de buik te gaan. Dit creëert tijdens de begeleiding dat eigen gedachten en oordelen geen rol spelen, dat kan ontstaan wat daar mag ontstaan en dat zijn interventies voortvloeien uit die stilte, die ruimte van creativiteit.

In de stilte van de creativiteit is een andere bron van kennis beschikbaar die voorbij de rationaliteit gaat, voorbij de alledaagse taal. Wie diep indaalt in de stilte, wie werkelijk stil wordt en loslaat, komt wellicht bij die bron van kennis. Of zoals de Franse dichter Edmond Jabès schreef: ‘Je moet stiller worden dan de stilte. En dan gebeurt er iets buitengewoons: je hoort de stilte spreken’ (Gaens 2006). Deze stem van stilte kennen we uit het verhaal van Elia op de berg Horeb. God spreekt tot hem vanuit de stilte. In de woorden van Martin Buber (1917/1998) als in een ‘voorbij zwevend zwijgen’.

Ook Augustinus kende de kracht van de stilte

Een van de respondenten is een danser. Een danser die een vraag danst. Dat kan een vraag zijn van een individu, groep of organisatie. De vraag klinkt en valt in de stilte, zijn stilte. Hij danst in stilte en vanuit de stilte. De uitgesproken (en soms zelfs onuitgesproken) vraag leidt tot een creatie, een ‘performance’ waarin de danser er niet toe doet. Alleen de dans, de beweging doet ertoe. De dans vertelt het verhaal. Een verhaal dat ontstaat uit een stille creatieve ruimte waar alleen de mogelijkheid bestaat om te volgen wat opkomt.

De waarnemer wordt betrokken in het verhaal, aldus Van Rosmalen (2016). ‘De beleving van een verhaal voert de luisteraars tijdelijk mee *in* het verhaal. De eigen realiteit van het verhaal schept een muzische distantie. Door het opschorten van de alledaagse realiteit ontstaat ruimte om anders te denken en nieuwe verbindingen aan te gaan. Even is er geen protocol, geen specialisme, hiërarchie, geen deadline, geen declarabel zijn.’

De ervaring die ontstaat bij de dans gaat voorbij de taal. Er betekenis aan geven door erover te praten maakt het stuk, aldus de danser. Wanneer de stilte niet gerespecteerd wordt, valt het uit elkaar, het verbrokkelt.

als bron waarop ons te richten. Hij maakte een onderscheid tussen een tijdelijke, alledaagse taal, tussen ‘voorbijgaande woorden’ en het ‘eeuwige woord’ dat ‘in stilzwijgen gesproken’ wordt, en waar het innerlijk oor op gespist moet zijn (Van Dijk 2006).

De realiteit van onze tijd met religieus geweld is echter ook dat de ervaring van het afwezig zijn van deze ‘stem die de stilte niet breekt’ mensen voor grote vragen stelt. Shusaku Endo (1966/2017) heeft het afwezig zijn van deze stem prachtig verwoord in zijn boek *Stilte*.

Stilte als begripsruimte

Een coachingsgesprek. Het gesprek ontwikkelt zich. En opeens doet het zich voor. Het gevoel van ‘hier gebeurt het, hier gaat het om’. Ik voel dat jij voelt wat ik voel. De kern van het vraagstuk is geraakt. Waar het gebeurt, heeft het geen woorden. Ergens verschuiven er dingen, verspringen er dingen, komen er nieuwe perspectieven, komt iets tot rust wat onrustig was, wordt iets aanvaard wat niet te aanvaarden was. *Coach* en *coachee* betreden samen een ruimte, een ruimte van wederzijds begrip waar geen woorden zijn. In die begripsruimte kunnen dingen gezegd worden die met woorden niet gezegd kunnen worden. Het bevindt zich in het onzegbare. De stilte als begripsruimte.

De eerdergenoemde danser ervaart het in

*Een stilte die zich laat
uitnodigen en op een
onverwacht moment invalt*

*Je samen bevinden in een
spanningsvolle ruimte van stilte, waarin
iets geboren kan worden*

deze begripsruimte alsof een laag van informatie over de ander beschikbaar komt. Zonder woorden is de vraag van de ander voelbaar en om te zetten in beweging, in dans. Het heeft te maken met het maken van verbinding. Hij ver-

wijst naar het ontstaan van een ‘inter-esse’ of ‘tussenruimte’. Arendt (1958/2011) noemt dit

het ondefinieerbare tussengebied tussen mensen, een openheid tussen mensen. Oosterling (2000) spreekt in het kader van de globalisering over het *inter*. Hoewel hij het in een andere context gebruikt, is het van waarde zijn woorden hier op te nemen, omdat het raakt aan de stilte als begripsruimte. Verwijzend naar Julia Kristeva’s *De vreemdeling in onszelf* schrijft hij: “Wij” zijn onszelf als de anderen. Niet in een dialectische, maar in een supplementaire zin: het vreemde in onszelf is letterlijk veranderd of tot een *ander* geworden. We (h)erkennen dit als een deel van *onzelf*.

In de stilte als begripsruimte gebeurt er ‘iets’ tussen mensen. Een respondent: ‘Op het moment dat we allebei stil zijn, maar wel in verbinding, dan is er ruimte voor ons allebei en ontstaat er een heel interessante tussenruimte, waarbij jij in je eigen ruimte kan zijn, ik in mijn eigen ruimte kan zijn en er een gezamenlijke ruimte is.’

Wanneer een gezamenlijke begripsruimte ontstaat ‘valt de stilte in’ (Vergeer 2008). Mijn beeld is dat het geen actief gecreëerde instrumentele stilte is. Het is een stilte die zich niet laat sturen, ▷

< Ooijpolder, Nijmegen

die zich niet actief laat oproepen. Het is eerder een stilte die zich laat uitnodigen en op een onverwacht moment invalt. Wij kunnen er slechts de ruimte voor creëren. Dat vraagt het loslaten van maakbaarheid en planmatigheid. De stilte kent geen planning en geen tijd.

Stilte als zijnskwaliteit

‘De waarheid, de antieke waarheid van het Zijn of de christelijke waarheid van de levende God, kan zich slechts openbaren in de volmaakte stilte van de menselijke zelfinkeer’ (Arendt 1958/2011). De christelijke traditie kent een historie van het cultiveren van de stilte. In kartuizer en benedictijnse kloosters wordt niet tot nauwelijks gesproken.

De film ‘Into Great Silence’ geeft ons inzicht in hoe die cultivering er in een kartuizer klooster uitziet. Wanneer ik (een deel van) die film toon aan een groep mensen, maakt het al snel het eigen verlangen naar stilte tastbaar. Een verlangen dat diepgeworteld lijkt te zijn. Stilte als kwaliteit van Zijn.

Mensen beschrijven de stilte als verlangen, vaak on vervuld verlangen. Als behoefte die op de achtergrond aanwezig is, maar wel fundamenteel is. De ervaring is dat de stilte moeilijk te vinden is. Als het lukt wordt de stilte als persoonlijk en eigen ervaren, als de grond van het bestaan en Zijn. De stilte is niet de ander, zei een van de respondenten. ‘Zoals de gloed in de kolen kan zijn of in het roodgloeiende ijzer, zo kan de stilte tot je door-

dringen.’ Het gevoel van het opgenomen zijn in het universum ontstaat, van een afwezigheid van alle dingen. Als bron van evenwicht en balans waarin reflectie plaatsvindt op wat je werkelijk te doen hebt.

Wanneer die stilte er niet is, mist er iets. In de stilte krijgen de dingen een ziel, aldus een van de respondenten. Bij gebrek aan stilte komt het in de verdrukking. Respondenten beschrijven de huidige tijd als een tijd waarin de stilte verdreven is, maar het verlangen naar stilte niet.

In een tijd zonder stilte raken we steeds verder van onszelf af. De populariteit van zelfhulpboeken, mindfulness en retraites zijn er signalen van. We gaan zoeken naar de bedoeling van de dingen. We weten niet meer wat we aan het doen zijn.

Wanneer de stilte verdreven is, doorbreken we het natuurlijke ritme, aldus de danser. Alles in de natuur kent een ritme; licht en donker, activiteit en rust, de seizoenen. ‘Ritme is een van de grondprincipes van het alledaagse bestaan’ (Huijter 2016). Niets houdt het lang vol zonder ritme. Zonder een juiste afwisseling van impulsen en rust, van lawaai en stilte, van snelheid en vertraging raken we in de ‘overdrive’. Een op de zeven werknemers heeft een burn-out of heeft een burn-out gehad. Een signaal dat we geen ritme meer kennen, stilte onvoldoende ruimte heeft in ons leven als basis van bestaan, als kwaliteit van Zijn waarin je kunt rusten, jezelf zijn en betekenis kunt vinden.

*De huidige tijd is een tijd
waarin de stilte verdreven is, maar
het verlangen naar stilte niet*

*‘Zoals de gloed in de kolen kan zijn of
in het roodgloeiende ijzer, zo kan de stilte
tot je doordringen’*

Stilte en de professionele begeleider

De stilte heeft een plaats in het werk van de professionele begeleider, zowel op individueel niveau als op relationeel niveau. De empirische gegevens laten het belang zien van het in de stilte treden van het individu, het contact

maken met de eigen innerlijke stilte en het tot rust brengen van de eigen gedachtestroom, voor het in relatie treedt. Dit met als doel om in de relatie te kunnen laten ontstaan wat wil ontstaan, om werkelijk open te staan voor de ander en onbevooroordeeld te kunnen luisteren, zien en voelen. En wellicht ook om een stem te kunnen horen die de stilte niet breekt maar diepgaande wijsheid brengt die onderdeel van het gesprek wil zijn.

Deze openheid creëert niet alleen de ruimte waarin plaats is voor het gelaat van de ander. Het creëert een ruimte waarin de verbinding tussen mensen kan ontstaan, een ruimte waarin een laag aanwezig is waarin de vragen van de ander aan te voelen zijn zonder woorden.

In zo’n ruimte bestaat een opening waarin de stilte in kan vallen wanneer er een gezamenlijk begrip ontstaat en de kern van de zaak geraakt wordt. Een ruimte waarin zonder woorden gezegd wordt wat met woorden niet gezegd kan worden. Of, om met Rilke te spreken, het voltrekt zich in een ruimte die nog nooit door een woord is betreden. Wanneer we die ruimte laten betreden door woorden ‘breekt’ er iets. Het kunnen en durven dragen van deze stilte is dus een belangrijke kwaliteit van een professionele begeleider.

*Het kunnen en durven dragen
van deze stilte is een belangrijke kwaliteit
van een professionele begeleider*

Om de ruimte te creëren voor betekenisgevende gesprekken helpt het om in een uitnodigende omgeving te verkeren. Immers, zo buiten zo binnen. Een omgeving die stilte en rust in zich

draagt nodigt uit om naar je eigen innerlijke stilte te bewegen en van daaruit het gesprek aan

te gaan. Een innerlijke ruimte van creativiteit, een ruimte op het niveau van (mens)Zijn, een ruimte waarin waardeoordelen er niet toe doen. Vanuit die bron in relatie treden in de begeleiding maakt dat een gezamenlijke ruimte kan ontstaan waarbinnen plaats is voor begeleider en begeleide in de diepste zin van het woord.

De grootste uitdaging ligt wellicht in het besef dat er ook in professionele contacten ervaringen zijn waarin er bereidheid moet zijn om het te laten bestaan zonder dat het met woorden begrepen wordt. Het ruimte bieden aan en respectvol omgaan met dit onzegbare en ongrijpbare deel van ons menselijk bestaan is een warme uitnodiging.

Ziekenbezoek

*Mijn vader had een uur lang zitten
zwygen bij mijn bed.
Toen hij zijn hoed had opgezet
zei ik, nou, dit gesprek
is makkelijk te resumeren.
Nee, zei hij, toch niet,
je moet het maar eens proberen.*

JUDITH HERZBERG

IN: BEEMDGRAS (1968)

Literatuur

- Arendt, H. (1958, 2011). *De menselijke conditie*. Amsterdam: Boom.
- Bos, R. ten (2013). *Stilte, geste en stem. Een filosofisch drieluik*. Amsterdam: Boom.
- Buber, M. (1917/1998). *De weg van de mens*. Utrecht: Servire Uitgevers bv.
- Chatelion Counet, P. (1998). *Over God zwijgen. Post-modern bijbellezen*. Zoetermeer: Meinema.
- Dijk, Y. van (2006). *Leegte, leegte die ademt. Het typografisch wit in de moderne poëzie*. Nijmegen: Vantilt.
- Endo, S. (1966/2017). *Stilte*. Utrecht: Kok.
- Gaens, T. (2006). *De kracht van de stilte. Geest & geschiedenis van de kartuizerorde*. Leuven: Peeters.
- Holsappel-Brons, J.C. (2010). *Ruimte voor Stilte. Stiltecentra in Nederland als speelveld van traditie en vernieuwing*. Ridderkerk: Ridderprint BV.
- Huijjer, M. (2015). *Ritme. Op zoek naar een terugkerende tijd*. Amsterdam: Boom.
- Jaworski, A. (1993). *The power of Silence. Social and Pragmatic Perspectives*. Newbury Park: Sage Publications Inc.
- Kessels, J., Broers, E. & Mostert, P. (2002). *Vrije ruimte. Filosoferen in organisaties. Klassieke scholing voor de hedendaagse praktijk*. Amsterdam: Boom.

- Maitland, S. (2010/2013). *Stilte als antwoord*. Schiedam: Scriptum.
- Oosterling, H. (2000). *Radicale middelmatigheid*. Amsterdam: Boom.
- Picard, M. (1952). *The world of Silence*. Chicago: Henry Regnery.
- Rilke, R.M. (1929/2017). *Brieven aan een jonge dichter*. Amsterdam: Balans.
- Ronde, M.A. de & Gronouwe, J. (2013). Stilte in het handelingsrepertoire van de begeleidingskundige. *Tijdschrift voor begeleidingskunde*, 2(3), 2-13.
- Steiner, G. (1958/1974). *Verval van het woord*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Van Rosmalen, B. (2016). *Muzische professionalisering. Publieke waarden in professioneel handelen*. Utrecht: IJzer.
- Vergeer, C. (2008). *De kunst van de stilte*. Tiel: Lannoo.

Jan Gronouwe is zelfstandig gevestigd organisatieadviseur. Hij doet onderzoek naar stilte in organisaties. E.jan@dospisos.nl

Dichter bij de stilte

Begeleidingskundige bespiegelingen geïnspireerd door 'Het uur U'

Eén ogenblik had de geest in vergezichten gedwaald.

MARTINUS NIJHOFF

Net als in de poëzie van Martinus Nijhoff gaat het in de praktijk van het begeleidingskundig handelen om grenservaringen en overgangsmomenten waardoor de wereld een nieuwe betekenis krijgt. Het zijn ongrijpbare momenten, waarin de stilte gevuld en gedragen is en waarvan ieder het belang ervaart. Met behulp van het gedicht 'Het uur U' probeert deze bijdrage dichter bij dat moment der waarheid te komen, om het karakter ervan beter te begrijpen. Wat gebeurt daar?

De woorden van het motto voor dit artikel zijn afkomstig uit het grote gedicht 'Het uur U' van Martinus Nijhoff. Ze zijn even mysterieus als de rest van het gedicht. Wie is die geest? Wat wordt er gezien in die vergezichten? Waarom maar één ogenblik? En hoe kan men daarin dan dwalen?

Ondanks al deze vragen is het duidelijk dat het in het gehele, lange gedicht, dat meer dan 450 versregels nodig heeft, gaat om het beslissende moment, een punt in de tijd waar alles om draait. Dat wordt niet alleen onderstreept door de titel van het kunstwerk, maar ook door de wijze waarop in verschillende fragmenten ervan wordt verwezen naar dat alles bepalende, maar tegelijk zo ondefinieerbare ogenblik.

Veel van de gedichten van Nijhoff spelen

zich af op de grens van verschillende werelden: bij een brug, een raam, een deur, tussen hemel en aarde, bij het veer, aan het water. Nijhoff creëert in zijn werk telkens het besef van een overgangsmoment tussen de ene en de andere werkelijkheid, het spannende ogenblik waarop het inzicht een moment doorbreekt en het perspectief op de wereld voor een tel verschuift en de realiteit zich plotseling voordoet in een andere gedaante.

Deze kenmerkende eigenschap van de poëzie van Nijhoff maakt haar interessant voor de begeleidingskunde; ook in de praktijk van het begeleidingskundig handelen gaat het om grenservaringen en overgangsmomenten waardoor de wereld een nieuwe betekenis krijgt.

In begeleidingssituaties, individueel of in

kleinere groepen, maar soms ook in bijeenkomsten van grotere groepen, doen zich wel van die intensieve ervaringen voor, waarbij sprake is van het besef dat het hier gaat om het wezenlijke, dat de kern wordt geraakt, dat er iets verspringt, waardoor alles anders wordt. Het zijn ongrijpbare momenten, waarin de stilte gevuld en gedragen is en waarvan ieder het belang ervaart. Dit artikel heeft de bedoeling om met behulp van het gedicht 'Het uur U' dicht bij dat moment der waarheid te komen, om het karakter ervan beter te begrijpen. Wat gebeurt daar?

Luisteroefening

In de literatuur over adviseren en begeleiden, over coaching, training en supervisie worden de begrippen reflectie en betekenisgeving veel, we kunnen wel zeggen, zeer veel gehanteerd. Het helpen bij en stimuleren tot reflectie kan beschouwd worden als een belangrijke kern van het begeleidingskundig handelen (De Ronde 2015). De begeleider heeft een methodisch handelingsrepertoire ter beschikking, dat hem in staat stelt zijn helpende rol te vervullen en het reflectieproces op gang te brengen en te houden.

Het gevaar is echter dat we met al onze reflectie en al ons vragen naar betekenisgeving bijdragen aan een inflatie van deze begrippen, alsof het iets is wat we even tussendoor kunnen doen, ergens op een terrasje onder het genot van een kopje thee, of als iets wat we bedrijfsmatig in beleidsprocessen kunnen pakken, en als een technische handeling, een beroepsmatige routine kunnen organiseren.

Nijhoff herinnert ons eraan dat de spiegel-functie van de reflectie niet vrijblijvend is, dat het een heiligheid in zich bergt, omdat het raakt aan het wezen van waar het om gaat in het leven. De dichter van 'Het uur U' doet ons beseffen dat we in die reflectie ons op de grens begeven, daar waar het beslissende plaatsgrijpt (vgl. Weijers 2012).

Voor de begeleidingskunde is het daarom van waarde om de meer fundamentele vraag aan de orde stellen – daarover is maar weinig geschreven – wat er nu eigenlijk gebeurt als een mens tot inzicht komt, wat de kwaliteit is van het ongrijpbare moment waarop de betekenisverschuiving zich voordoet, wat de aard is van het ingrijpende besef dat zich dan aandient.

Voor het beantwoorden van deze vragen hebben we de taal van de dichter nodig. Daarom laten we ons geleiden door Martinus Nijhoff als dichter van de liminale ervaring, van het 'ondeelbaar moment van stilte, het trillend moment van stilte waarin ziel en oneindigheid confronteren' (Van Dijk 2006). 'Het uur U' van Nijhoff, een van de grootste poëtische werken die de Nederlandse taal heeft voortgebracht, fungeert voor ons als spiegel om de gerichtheid van ons eigen begeleidingskundig handelen te verstaan.

Dit artikel, waarin we het gedicht stap voor stap volgen, kan gelezen worden als een luisteroefening naar 'Het uur U' vanuit de context van het werk van de begeleider. Dat is, zo zal duidelijk worden, een paradoxaal streven, want om werkelijk te luisteren, blijken we die context juist te moeten loslaten, en bereid zijn de leegte, de contextloosheid, toe te laten. ▷

< Museum de Fundatie, Zwolle

bespiegeling

HANDELINGEN 2018 | 2

19

Interpretatie in fragmenten

De onbestemdheid van de stilte en de leegte wordt direct vanaf de aanvang van het gedicht opgeroepen en gevoeld. Het begint als volgt:

Het was zomerdag.
De doodstille straat lag
te blakeren in de zon.
Een man kwam de hoek om.

Er speelde in de verte op de stoep
een groep kinderen, maar die groep
betekende niet veel,
maakte, integendeel,
dat de straat nog verlatener scheen.
De zon had het rijk alleen.
Zelfs zij, wier tweede natuur
hen bestemde, hier, op dit uur,
te wandelen: de student,
de dame die niemand kent,
de leraar met pensioen,
waren van hun gewone doen
afgeweken vandaag;
men miste, miste hen vaag.
Sterker: de werkman die
nog tot een uur of drie
voor bomen in 't middenpad
de kuilen gegraven had,
had zijn schop laten staan
en was elders heengegaan.

Met deze opening wordt de lezer direct in een situatie gebracht waarin het houvast van het vanzelfsprekende en het vertrouwde hem wordt ontnomen. Het tafereel op zich is niet opzienbarend, eerder alledaags: een straat, een man, een zomerdag. Het feit echter dat de straat leeg

is en dat de dagelijkse aanwezigen ontbreken, geeft de lezer een gevoel van *Unheimlichkeit* en daardoor een zekere alertheid. Er is iets aan de hand, of, beter gezegd, er is iets ophanden. Het gewone is niet gewoon vandaag.

Als we dit fragment interpreteren vanuit onze vraag naar de aard van het moment van inzicht, dan is onze eerste conclusie dat dat moment vereist dat we stil worden en de drukte en de gewoonte van onze 'tweede natuur' voor een ogenblik loslaten. De werkmans, de leraar met pensioen, de student en de dame die niemand kent, zijn doorgaans aanwezig in hun aldus benoemde sociale rollen, hun tweede natuur, waar wij hen en zij zichzelf mee vereenzelvigen. Nu, op dit moment, zijn zij als zodanig afwezig. Dat roept een zekere leegte op, een onbestemde stilte die ontstaat als we loskomen van onze dagelijkse gewoonten.

Wie er wel zijn, maar op dit moment slechts in de verte nog en daardoor nog onbeduidend, dat zijn de kinderen. Zij zijn, zo zal later blijken, puur natuur, of om het ongebruikelijk te zeggen 'volgens hun eerste natuur'. Maar voordat die kinderen worden bereikt in het gedicht, moet er eerst nog veel gebeuren. Het gedicht vervolgt:

Maar vreemder, ja inderdaad
veel vreemder dan dat de straat
leeg was, was het feit
der volstreekte geluidloosheid,
en dat de stap van de man
die zojuist de hoek om kwam,
de stilte liet als zij was,
ja, dat zijn gestrekte pas,
naarmate hij verder liep,
steeds dieper stilte schiep.

Geen dief overtrof, geen spion,
hetgeen hij moeiteloos kon,
en het gevederde leder waarop
de god Hermes van zijn bergtop
neder te dalen placht,
doorkruiste het ruim niet zo zacht
als hij daar op straat kon gaan,
gewoon lopend, met schoenen aan.

Het karakter van de stilte lijkt te verschuiven. De leegte van de straat en de afwezigheid van de gebruikelijke taferelen daarop, die aanvankelijk vooral een gevoel van onwennigheid vertegenwoordigen, roepen nu met de voortschrijdende stap van de man een spanningsvolle en verwachtingsvolle stilte op. Er staat iets op stapel ... Er gaat iets gebeuren ... In die normaal gesproken zo gevulde ruimte, vol van drukte en bedrijvigheid, gaat daar nu die enkeling, *in de volstreekte geluidloosheid*.

De associatie met de god Hermes wordt gelegd; in de Griekse mythologie is hij als zoon van Zeus de boodschapper van de goden en tegelijk zelf de god van de handelaren en dieven. Wil deze man iets van ons? Moeten wij op onze tellen passen? Heeft hij ons iets te zeggen, een bericht uit een andere wereld misschien? Tegelijk is deze man als ieder ander, als u en ik, *gewoon lopend, met schoenen aan*.

De geschetste spanning is illustratief voor begeleidingssituaties. De begeleidingskundige is enerzijds een gewoon mens onder de mensen, en tegelijk is hij voor dit moment bijzonder, omdat hij degene is die een nog ongevulde ruimte schept en een nog niet vervulde verwachting vertegenwoordigt.

Met het begin van een begeleidingstraject betreden we een onbekende ruimte, een nog niet verkend gebied. Als we – als individu of als groep – een begeleidingstraject aangaan, dan geven we ons eraan over zonder te weten waar we aan beginnen en wat er zal gaan plaatsvinden. Wel weten we dat er iets gaat gebeuren. Daarvoor kijken we naar de begeleider.

Hij maakte op het trottoir
het onheilspellende, maar
onhoorbare gerucht
van een hoog in de lucht
verschoten vliegerbericht:
in een wolkje ploft licht
tot een blinkende ster uiteen,
en langs de hele vuurlinie heen
weet men: dit meldt het uur u,
nu gaat het beginnen, nu
(...)
is het voor alles te laat.
De stilte die dan ontstaat,
is een stilte, niet slechts naar de vorm
een stilte voor de storm,
maar een stilte van het soort
waar dingen in worden gehoord
die nog nimmer het oor vernam.

Er komt geen boodschap van de goden. Hermes daalt niet van zijn bergtop neer. Wel appelleert de man met zijn enkele gebaar aan een hogere wereld. Het wolkje in de lucht dat hier geïntroduceerd wordt, en verder in het gedicht mee zal gaan, is een signaal. Het lijkt verbonden te zijn aan iets van een herinnering en een roeping, en die, op hun beurt, roepen het besef op van een

strijd die op het punt van uitbreken staat. Er blijkt plotseling sprake te zijn van een vuurlinie, van strijdende partijen, van een gevecht op leven en dood.

De leegte van de straat, het loslaten van de dagelijkse beslommeringen van onze tweede natuur, het toelaten van de stilte en het daarin geconfronteerd worden met de wetenschap enkeling te zijn, het besef mens te zijn op aarde, dat alles brengt ons bij een onomkeerbaar moment, dat zich niet laat verloochenen.

De stilte die aanvankelijk de gedaante had van onwennige ruimte en leegte en daarna overging in een stilte van gespannen verwachting, verandert nu in een gevulde stilte, een sprekende stilte, een stilte *waar dingen in woorden gehoord die nog nimmer het oor vernam*.

In de begeleidingskunde gaat het eveneens om het laten oplichten van de dingen die we eigenlijk wel weten, maar nauwelijks toelaten, om het aanraken van het besef dat ergens sluimert, de herinnering die weggedrukt is, om het activeren van de stem die woordeloos spreekt, die het onbenoembare en onnoemelijke aanwezig stelt en aandacht vraagt voor datgene wat zich niet laat ontkennen maar vaak wel omgeven is met spanning en strijd.

Zo ook hier. Toen de man kwam en met zijn gestrekte pas voortliep, begon men het gas in de buizen onder het huis te horen, en het gesuis van water onder de straat, en in de elektrische draad

naar radio en telefoon een vonkende zoemertoon, als waren er bijen in de buurt.

Met het aanraken van het hogere, het wolkje, het licht, de blinkende ster – stuk voor stuk woorden die een religieuze symboliek in zich dragen – begint men ook het onderaardse te horen. Er is niet voor niets sprake van strijd. De hemelsferen zijn antagonistisch verbonden met de stemmen van de onderwereld.

De suggestie van de heen en weer gaande beweging tussen hoog en laag wordt nog versterkt door de wonderlijk aandoende associatie in de regel ‘als waren er bijen in de buurt’. Wie het werk van Nijhoff kent, zal hier direct denken aan ‘Het lied der dwaze bijen’ die streven naar hoger honing’ en in ‘een zacht zoemen, een steeds herhaald niet-noemen’ steeds hoger wilden stijgen. Nijhoff ziet dat als een verleiding, want het gebeurt in het gewone leven, in het dagelijks bestaan. Ook ‘Het uur U’ getuigt daarvan, zo zullen we zien.

Ook in begeleidingssituaties roepen het hogere en het lagere elkaar wederkerig op. De momenten van moeite en confrontatie met tekort zijn tegelijk ook de ogenblikken waarop het verlangen wordt gevoeld. De perioden van stagnatie of crisis zijn tegelijk ook vaak momenten van overgang waarop er ruimte ontstaat voor wat men echt belangrijk vindt en waar men elkaar eigenlijk op wil vinden. Het ideaal en het onbewuste, het nastrevenswaardige en het verdrongene, het verlangen en het verworpene liggen doorgaans dicht bij elkaar!

Er werd niet gegluurd.
Gewoonlijk, als iemand passeert
is men geïnteresseerd:
men vouwt met voorzichtige hand
vitrages terzijde, want
elke voorbijganger is
min of meer een gebeurtenis.
Was er niets te zien
aan hem? – Kwam het misschien
doordat iedereen sliep,
of doordat hij zo zacht liep,
dat geen vitrage bewoog?
Neen, neen, elk raam was oog
was toegeschoven lid
voor het oog van een uil die zit
te spieden op zijn tak.

Men geeft zich niet zomaar over aan de confrontatie. Liever blijft men op veilige afstand, gehuld in de rol van toeschouwer, enigszins afgeschermd achter het raam, met gesloten vitrages. Men ziet wel, men voelt wel, men beseft wel dat het hier ergens om gaat, maar men laat nog niets merken. ‘Hou je gedeisd’ is het devies, want je weet nooit waar dit op gaat uitlopen.

Anticiperende weerstand zouden we dit in begeleidingskundige termen kunnen noemen. Een gedaante van de stilte die de meeste begeleiders maar al te goed kennen, en waarvan het de kunst is om die als begeleider te verduren, want juist daarin zal het ontstaan.

De stilte, die niets verbrak,
ging trillen en werd muziek.
Het is een groot woord: paniek,

maar het tekent de stille schrik
die op dat ogenblik
de ledige straat beving.
Een traag wolkje, als een eilandje in
de heldere hemel ontplooid,
beduidde het nu of nooit
ophanden zijnd offensief.
Al wie de kijker ophief,
zag op de zee van azuur
een slagschip, klaar voor vuur.
Was het vriend of vijand?
Niet uit te maken, want
het schip voerde geen vlag.
Zoals ook de man die men zag,
het minste niet droeg dat een man
van een man onderscheiden kan.

Juist omdat de stilte niets verbreekt en daardoor sprekend aanwezig blijft, is zij onontkoombaar; zij gaat trillen en wordt muziek. Men kan niet volharden in de rol van toeschouwer. De mens wordt geraakt in zijn gemoed. Het wolkje aan de hemelse gewesten blijkt een slagschip te zijn, gereed om te vuren. De strijd staat op het punt van uitbreken.

Moeten we dat wat zich nu aandient, verwelkomen of tegenhouden, hebben we hier te maken met een vriend of een vijand? Het beslissende moment blijkt gevuld te zijn met vrees en nieuwsgierigheid, met toenadering en afstoting, met angst en fascinatie beide. Zoals het hogere het lagere raakt, zo raakt de angst aan het verlangen en het vreemde aan het eigene.

Dat is wat de begeleider doet: hij brengt de ander bij zijn ambivalenties; bij die zaken die omgeven zijn met strijd en conflict, bij

het ontkennde aanwezige en de presentie van de ontkenning, bij datgene wat ons eigen en vreemd tegelijk is, waar we toe neigen en waarvoor we weg vluchten. Opnieuw, de kunst voor de begeleider is om het te laten gebeuren, om er zelf niet voor te vluchten en het ook niet te gretig te omarmen. Het gaat om de spanning immers.

En ook de muziek zong door,
werd een groot, onzichtbaar koor.
Want sedert water en gas
en het zoemen hoorbaar was
van de elektrische stroom,
hadden ook hartklop, en droom,
en geeuw, en bloedsomloop,
en wanhoop, en stille hoop,
kortom, al wat nooit stem werd,
zich gemengd in het ver concert
dat tegen wil en dank
steeds duidelijker van klank
uit de stilte kwam opgeweld.
Verlangen, doodgekneld,
een kind vermoord in een put,
riep, eensklaps wakker geschud,
om speelgoed en speelgenoot.

De kinderen die bij de aanvang van het gedicht nog ver weg waren, aan het einde van de straat, en toen nog niet veel betekenden, krijgen hier in dit fragment hun parallel in het wakker roepen van de weggedrukte stemmen van verlangen, hartstocht en hoop. Het ongehoorde en onverwoorde blijkt te maken te hebben met het kind in ons, onze eerste natuur, zo zouden

we kunnen zeggen. Op de een of andere manier herinnert de man in de straat ons aan het oorspronkelijke en ongerepte, dat ergens, diep in ons, begraven ligt.

‘Het uur U’ roept hier associaties op met het andere bekende werk uit de poëzie van Martinus Nijhoff, ‘Het kind en ik’, waarin het kind de andere, ongekende, kant van onszelf vertegenwoordigt.

In de begeleidingssituaties gebeurt iets soortgelijks: als men de spanning van het onbekende weet te verdragen, dan zal de onderstroom stem gaan krijgen, en die blijkt dan te maken te hebben met het ongerepte in ons, met zijn pijn en spontaniteit beide. Spontaniteit omdat het oorspronkelijke in ons de vrijheid van het spel en het verlangen naar de speelgenoot kent, en pijn, omdat dat deel van ons zo vaak niet gehoord en niet gekend wordt, en, met de woorden van ons gedicht, doodgekneld, is.

Want wat dood is, is dood,
maar wat vermoord is, leeft voort,
leeft voortaan minder gestoord
dan wat onbestorven leeft.

De daad die men naliet, heeft
meer kwaad dan de daad gedaan.
Om gestorven dood te gaan
is genade, maar wee hem die
als in dubbele agonie
levens- en stervenspijn
tegelijk voelt: hij moet het ravijn
des doods over zonder brug. ➤

< *Straatbeeld in Valencia*

Het kind blijkt verbonden te zijn aan de dood. Het was immers in zijn bestaan ontkend, vermoord in een put, en dat is een vorm van niet-leven. Het kind in jezelf niet toelaten is leven in een staat van permanente stervenspijn, want wat op die wijze gesmoord en vermoord wordt, blijft desondanks, in zijn ontkende vorm, een levende werkelijkheid. Hoe kan men leven als men een deel in zichzelf ontkent en verdrukt? Creëert men daarmee niet een gapend gat, een afgrond, een ravijn? En waar is dan de brug die terugvoert naar het echte bestaan?

Misschien mogen we begeleidingssituaties opvatten als een poging om de brug te vinden naar iets van die oorspronkelijkheid in onszelf, een brug die leidt naar het opheffen van de zelfontkenning en naar de bereidheid om de pijn van het verlangen te voelen. Het begaan van die brug kan echter niet zonder de duizeling van het ravijn te voelen.

Hij liep betrekkelijk vlug,
de man, maar niet vlug genoeg
of ieder raam besloeg
door de adem van de mond
die zich sperde, maar woorden niet vond,
al sperde hij zich nog zo wijd.
En tegelijkertijd
met dit onnoemlijk wee
bracht de muziek met zich mee,
– let wel, in een straat die liefst niet
rept, als het kan, van verdriet,
die, integendeel, opgewekt,
zich slechts het leed aantrekt
dat een ander ondergaat –
let wel, in zulk een straat,

toen daar achter raam aan raam
de stamelingen tezaam
een infernale taal
aanhieven – nog eenmaal,
geen kreet brak uit dan gesmoord, –
toen daar dit hels accoord
in de hete lucht in het rond
trilde, zodat wie daar stond,
hetzelfde zou hebben gedaan,
– hetgeen zeggen wil: heengegaan –
als de man die zijn schop vergat,
die kuilen gegraven had
maar de bomen niet geplant, –
toen daar dan die dissonant
schrille spiralen schreef
naar een schuldeloos wolkje dat dreef
in een onbewogen zee, –
bracht de muziek met zich mee
– want zo is muziek: zij speelt –
terwijl inmiddels het beeld
van de schrijdende vreemdeling
langs de huizen verder ging,
dat ieder sterveling daar
een visioen werd gewaar
van schier hemelse euphorie.

Er is geen ontkomen aan. De adem wordt ons benomen. De stilte doet zich nu voor in de gestalte van de verbijstering. Het is zo vele malen gemakkelijker om over de weg van anderen te praten dan om de eigen weg te gaan. Het is zo verleidelijk om zich met het leed van de ander te bemoeien om, zodoende, eigen pijn en tekort niet te hoeven voelen. Het liefst lopen we weg voor dit moment van inzicht, want we worden onontkoombaar met onszelf geconfronteerd. Het koor van stemmen uit ons onbewuste zijn

– onze hartklop en droom, onze wanhoop en stille hoop – ‘schrijft schrille spiralen’ naar het wolkje van de schuldeloosheid. De tegenstellingen zijn vol spanning en blijken elkaar op te roepen als de twee polen van een magneet. De heen-en-weer-beweging tussen de hogere dimensie van de eeuwigheid – de onbewogen zee – en de niet meer te onderdrukken stemmen van het nimmer-gerealiseerde verlangen en de onvervulde hoop in ons eigen sterfelijk bestaan, wordt – ook al is het een hels accoord – tot een muziek die speelt.

Het feit dat de dichter dit zo nadrukkelijk noemt, het *spelen* van de muziek, herinnert ons weer aan het kind in ons dat roept om speelgoed en speelgenoot. Het fragment doet ons denken aan de pijn van de barensnood, want, ook hier weer het spel van tegenstellingen, het resultaat is de geboorte van een visioen van hemelse vreugde en heerlijkheid.

De man in de straat is daar slechts als vreemdeling. Hij lijkt niet anders te doen dan de mens aan zichzelf te herinneren. Dat lijkt mij ook de belangrijkste rol van de begeleider te zijn; zodanig aanwezig zijn dat de ander niet anders kan dan zichzelf onder ogen komen. Dat is beangstigend, want het confronteert, maar het is evenzeer bevrijdend, want het laat vergezichten zien.

De dokter, bijvoorbeeld, die in de straat als huisdokter pas een praktijk begonnen was sinds hij als jong assistent een verstrekkend experiment had opgegeven omdat

hij er hoogstens droog brood van at, -
hem bracht de wilde muziek
terug in een stille kliniek:
hij zag zichzelf staan,
witte jas, rubber handschoenen aan:
in een kast langs de muur
spraken de dingen van glazuur,
email, glas en metaal,
een tintelende taal
van een achter alle kwaad
verrijzende dageraad. –
De rechter zag zich staan
zonder ambtsgewaad aan:
geen toga, geen muts, geen bef:
niet dan uit rechtsbesef
en met geheven hand
deed hij de eed gestand:
in naam der gerechtigheid
schold hij de zonde kwijt
en had eigen schuld bekend. –
De dame die niemand kent,
het kreng, zoals men haar noemt,
zag, zonder blouse gebloemd,
zich naakt als Diana staan
in een woud: een hert kwam aan:
en toen zij zag hoe hij
knielde, knielde ook zij:
haar hand beefde, haar oog blonk
nu zij levend water dronk.

Het koor van ongehoorde stemmen blijkt de mens te raken in zijn betere zelf, in zijn roeping en ideaal. De dokter, de rechter en de hoer zien in visionaire verbeelding wie ze eigenlijk bedoeld zijn te zijn. Het loslaten van de tweede natuur betekent niet dat het maatschappelijk zelf volledig afwezig is, integendeel, het dient

zich juist in zijn eigenlijke bedoeling aan. Het beroep blijkt een roeping te zijn en de maatschappelijke rol blijkt een wezenlijke bijdrage te leveren aan het leven. Het dagelijks werk krijgt voor de mensen in de straat in de vergezichten die ze zien een existentiële diepgang en komt te staan in het licht van liefde, recht en hoop. Daar gaat het immers om in het bestaan.

Zo zag iedereen wat,
De één dit, de ander dat.
Maar het puur geluk dat men mocht smaken: één ademtocht duurde het, en werd verstoord.
Men was als 't ware aan boord van een opgegeven schip, waar men de verdwijnende stip naooft der reddingsboot: zo hoog stijgt dan de nood dat men, naar geloof gebiedt, olie in de golven giet: één ondeelbaar moment treedt rust in, rust ongekend: het schip ligt roerloos recht: maar reeds rolt over de plecht een zware golf, olie-vermengd, en hetgeen voor de zee was bestemd komt in 't vuur, ontploft, en het wrak vol bezoedeld zeewater zakt als een baggergevulde praam.
Zo zakte, achter elk raam, in de spiegelgladde vloed een mens zijn beeld tegemoet, zijn eigen ontredderd beeld. –

Het inzicht is er in een flits, een rijk moment van verlichting, een ondeelbaar ogenblik van

helder weten en onverhuld zien. Maar – ook al draagt het de eeuwigheid in zich – het duurt niet langer dan luttele seconden. Daarna is er weer het andere weten, dat van de dagelijkse werkelijkheid en de eigen feitelijke realiteit. Het beeld van het slagschip klaar voor de strijd, moet plaats maken voor een vaartuig in hoge nood, waarbij zelfs de reddingsboot niet meer te bereiken is. Slechts het religieuze ritueel van het laatste oliesel resteert, en zelfs dat levert alleen maar bezoedeld water op. Wie in de spiegel van de roeping en het ideaal heeft gekeken en zichzelf in dat licht heeft geschouwd, moet wel beseffen schromelijk te kort te schieten.

O, die olie verspeeld
was geenszins verspild geweest!
Eén ogenblik had de geest
in vergezichten gedwaald
en was, door het oog van een naald,
als een kemel, binnengegaan.
In welk land kwam hij aan?
Op aarde. – In eigen land. –

Is het dan voor niets geweest, dat inzicht, als alleen de ontredde maar toeneemt? Nee, zeker niet. Nijhoff neemt ook hier weer de toevlucht tot godsdienstige beelden. Even is de mens deelgenoot geweest van het 'koninkrijk der hemelen', waarvan de heilige schrift zegt dat het gemakkelijker is dat een kameel gaat door het oog van een naald dan dat een rijke het paradijs beërft. Even heeft de mens verkeerdt in de wereld zoals de werkelijkheid moet zijn. Maar, we hoeven ons niet te vergissen in eventuele religieuze bedoelingen, de dichter brengt ons direct weer terug naar onze aardse werkelijk-

heid. Het gaat in het visioen niet om een zaligheid in een hiernamaals, nee, het gaat om de wereld van elke dag.

Ook hier raakt 'Het uur U' een terugkerende thematiek in het werk van Nijhoff, namelijk dat van het tweede en het derde land. Het heeft te maken met de overtuiging van Nijhoff dat de zin en de betekenis van het leven uiteindelijk in de gewone werkelijkheid, het dagelijkse bestaan gezocht moet worden en het is de taak van de dichter om daar woorden aan te geven, 'woorden en hun stilte', overigens. De weg 'der dwaze bijen' die streven naar hoger honing is een doodlopende. Als de zin niet op aarde, het eigen land, te vinden is, dan is die nergens te vinden.

Zo gaat het in de begeleiding uiteindelijk altijd om de concrete werkelijkheid. We luisteren naar het kind in ons, we horen de stem van het verlangen en laten ons leiden door het vergezicht van het ideaal, maar daarna: altijd weer terug naar de dagelijkse realiteit waar het moet gebeuren en waar moet worden gemaakt, maar waar ook de moeite en het tekort is.

Het blijkt dat we de spanning tussen die twee niet lang kunnen verdragen, daarna moeten we ook weer even loslaten. In de begeleiding gaan de geïntensiverde momenten van inzicht fungeren als ankermomenten en ijkpunten. De kracht van de beleving kan er niet onophoudelijk zijn, maar de herinnering aan die ervaring is wel blijvend.

(...)
Maar, naar zich horen laat,

– want langzaam kwam men bij uit de diepe mijmerij en de man liep betrekkelijk vlug – men zag hem nu op de rug.
(...)
De man was de straat nog niet uit. Plat tegen de vensterruit, met het vitrage-net bloedrood in het voorhoofd geplet, kon men hem nog zien gaan. Toen heeft zich iets voorgedaan dat alle beschrijving tart. De schrik sloeg de straat om het hart. Kokend van woede, doodsbleeke, de vuisten gebald, bekeek men het ontzettende dat beneden voortgang had.

De man had de kleine groep kinderen die op de stoep aan 't spelen waren bereikt. –

In het begin van het gedicht betekenden de kinderen nog niet veel. Ze onderstreepten slechts de afwezigheid van de gebruikelijke drukte. Maar inmiddels is dat veranderd. Het kind is wakker geschud, de muziek van de onvervulde verlangens heeft gespeeld. Het vergezicht is gezien.

Wat gebeurt er als de vreemdeling de kinderen in de straat bereikt? Wel, alles verzet zich tegen wat er gebeuren gaat! Na het visioen, volgt nu de realiteit. Na de verlichting van de geest volgt nu de praktijk van het leven. Dat kan niet zonder emoties. De dichter trekt alle registers open om de kracht van de ontsteltenis te laten zien: woede, angst, ontzetting. ▸

Thomas Eggerer 'The Fountain', 2002

Zoals in het gedicht kan het ook zijn in de begeleiding. Het moment van de ervaring is geweest, het inzicht is geboren, maar dan de praktijk. Als de begeleider het punt aanraakt waarin het geleerde ook realiteit moet worden, dan is er toch weer verzet, niet zelden ook verwijt. Het gedicht roept op om aansluiting te zoeken bij het spelende kind in ons om van daaruit contact te maken met zowel de diepte als de hoogte, de schaduw en het ideaal.

(...)

Nu is er een zeker spel,
door kinderen, heb ik het wel,
'schaduwlopen' gedoopt.
Er loopt een man en men loopt
op zijn schaduw trappend mee.
Gewoonlijk doet men twee
passen, tegen hij één.
Het ging door merg en been,
het was hartverscheurend, de groep
in een rijtje over de stoep
achter de vreemdeling aan
huppelend mee te zien gaan.

(...)

Tijd, meer dan tijd werd het
dat dit een einde nam.
Uit alle huizen kwam
het driftige geluid
van tikken tegen de ruit
als riep een nijldige hen
kuikens terug naar de ren.
De kinderen luisterden niet.
Want juist was iets geschied
al hun aandacht waard.
De schaduw hield halt. Onvervaard

sloegen zij de ogen op
en namen de vreemdeling op
die stil was blijven staan.
Nu zag hij hen ernstig aan,
het hoofd ten halve gekeerd.
Schoon niet verbouwereerd,
lieten ze elkaar niet los.
Als Klein Duimpjes in het bos,
stond nu het viertal daar
met de handen in elkaar
naar de steentjes omlaag te zien.
Het duurde een minuut misschien,
maar die een eeuwigheid was.
Toen deed de man een pas.
Met zijn vreemde, gestrekte gang
zag men – dit duurde niet lang –
hem spoedig de hoek om slaan.

De kinderen volgen hun impuls en laten zich leiden door de stroom. Zij nemen de gang van de vreemdeling onbekommerd op in hun spel en hollen met hem schaduw-lopend mee. Daar waar de volwassenen vanachter hun raam via deze vreemdeling aan hun alter-ego worden herinnerd en fundamenteel stil gezet worden bij hun bestaan, daar spelen de kinderen eenvoudig hun spel. Voor hen is er geen wolkje aan de hemel, geen vuiltje aan de lucht.

Ook van dit spel wordt in het gedicht een moment gemaakt dat raakt aan de eeuwigheid. Ook hier worden we als lezer stilgezet, want de vreemdeling zelf houdt halt en kijkt de kinderen in de ogen. In een zekere verlegenheid over wat ze gedaan hebben, staan ze daar plotseling als kleine kinderen in de grote wereld. Het spel gaat wel mee met de stroom, maar gaat daar in het gedicht niet in op. De man tilt het er als

het ware even bovenuit door zijn ogen er op te vestigen en aandacht te vragen voor de ernst ervan. Om vervolgens te gaan zoals hij kwam, dat wil zeggen de hoek om te slaan en de straat de straat te laten.

Als begeleidingskundige parallel aan dit fragment: de begeleiding is voltooid als de deelnemers met een zekere verwondering en verlegenheid zich realiseren waartoe ze in staat blijken te zijn als ze het kind in zich de ruimte te geven en overgeven aan dat wat zich voordoet. Dan is er voldoende geleerd en is het vertrouwen gerechtvaardigd dat het zal worden opgenomen in het gewone leven.

Terstond ging ieder raam
wijd open, en wel zo wijd
als maar mogelijk was. 't Was tijd.
Want wat ontwaarde men daar?
De tafels stonden klaar.
Waar was dat aan te zien?
Aan de dampende soepsterrien
midden op de tafel geplaatst,
en aan de bordjes waarnaast
het zilver lepeltje lag.
Door open voordeuren zag
men moeders naar buiten gaan
roepend een kindernaam
en klappende in de hand.
Er kwam van andere kant
nog een klappend gerucht.
Het kwam van hoog uit de lucht.
Het waren de mus, de spreekw,
de merel weer en de meeuw.

Zij streken neer uit de goot.
Het sloeg, het tjlpte en float
met trillende borst, luidkeels,
tot midden op straat, op de rails,
waarlangs thans kwam opgedaagd
de tram, een tijdlang vertraagd
door storing in het net
en die, stampvol bezet,
rijdende wat hij kon
de verloren tijd herwon.

Plotseling is de ban gebroken. Alles komt weer tot leven. Ramen en deuren gaan open, het eten blijkt op tafel te staan. De dingen keren terug in hun maatschappelijke orde. De tram rijdt zijn dienstregeling, weliswaar enigszins vertraagd door alles wat er gebeurd is.

Het onheilspellende gerucht van de man aan het begin van het gedicht, krijgt nu zijn vertrouwende pendant in het handenklappen van de moeder, roepend een kindernaam. Het gebaar van de moeder wordt ook beantwoord door een signaal uit de hemel, geen wolkje dit keer, geen slagschip ook, maar vogels die neerdalen en een vrolijk lawaai veroorzaken.

De straat leeft weer. De normale gang van zaken is weer teruggekeerd. De dingen hernemen hun dagdagelijkse patroon. Zelfs de kinderen worden daarin weer opgenomen, zij het niet zonder moeite.

Maar kinderen keren, zo vlug
ze gaan, zo langzaam terug.
Zo zijn ze, zo ging het hier.
Het kostte wel een kwartier,
eer elk zijn servet voor had
en rustig aan tafel zat. ➤

Wordt de spontane en oorspronkelijk natuur dan toch getemd tot het burgerlijk fatsoen van de tweede natuur? In zekere zin wel. Maar toch is er iets veranderd. In de kleinschalige orde-lijkheid, waarbinnen we nu eenmaal leven moe-ten, is er wel een symboolgevoeligheid geboren. Als de kinderen aan tafel zitten, netjes etend met servet en couvert, dan zijn er altijd nog de vogels en de bloeiende bomen, ook al zijn die nog niet geplant.

En bij de deur, op het dak,
ja zelfs op zijn dooie gemak
in 't open raamkozijn,
zong een klein vogeltje zijn
om kruimels popelend lied.
Alleen in de bomen niet.
Neen, niet in de bomen, want
die waren nog niet geplant.

Hoe mooi anders, ach, hoe mooi
zijn bloesems en bladertooi. –
Hoe mooi? De hemel weet hoe.
Maar dat is tot daaraantoe.

Het moment der waarheid laat zich wel ervaren, maar nooit vastpakken. Het is er en daarna is het weer voorbij. De betekenis echter niet dat er niet iets veranderd is. Het kind is wakker geschud en leeft. Het verlangen is dan zelfs te horen in de zang van de vogels en de pracht van de bloesem en bladerdak. We kunnen niet met woorden zeggen hoe mooi dat is, maar ons zwijgen daarover is toch veranderd, meer ge-vuld geraakt van verwondering.

Het is de taak van de begeleidingskundige om ons iets dichters te brengen bij het mo-ment der waarheid, bij het beslissende in-zicht en om de doorwerking daarvan in het leven te laten ervaren in het feitelijke ge-drag, niet primair als oefening of als vaar-digheid, maar als spel en vorm van sponta-niteit. Als de begeleider daar in slaagt, dan krijgen we iets meer de geest van de dichter en de vrijmoedigheid van het kind.

Nabeschouwing

Met de bovenstaande interpretatie hebben we natuurlijk geen definitieve uitleg willen geven van dit gedicht. Wel is het de bedoeling om, met behulp van het gedicht, met nieuwe ogen te kijken naar het werk van de begeleider.

De grote vloed aan begeleidingsvormen die op dit moment wordt aangeboden onder de ter-men coaching, training, advisering, supervisie, counseling en mentoring kan gezien worden als een zich uitwaaierend toepassingsveld van de psychologie, waarin veelal de nadruk ligt op vaardigheid en methodiek. Er wordt gesproken over technieken en instrumenten (Van Ass 2012), of erger dan dat, de *toolkit* van de coach.

De filosoof Harry Kunneman (2005) heeft zijn bedenkingen bij de rol die coaching in-neemt in de huidige samenleving. Hij vraagt zich af of coaching aan de productiezijde niet dezelfde rol vervult als marketing aan de con-sumptiezijde: mensen ertoe bewegen om uit vrije wil te doen wat de industrie wenst dat ze doen. Ook Coenen (2013) is kritisch, hij ver-klaart coaching zelfs de oorlog. Zijn pleidooi is om toch vooral de gelaagdheid en de meerdui-digheid te blijven zien in allerlei begeleidings-

situaties en te beseffen dat we de wereld niet naar onze hand kunnen zetten.

In deze geest zou ik willen dat wij, bege-leidingskundigen, ons laten inspireren door denkers, dromers en dichters die beseffen dat waarheid zich niet laat opleggen door middel van een techniek en dat inzicht niet methodisch af te dwingen is, maar dat we die ontvangen als een geschenk en hebben te bewaren als een opgave.

Kunneman (2005) stelt voor om de toepas-singswetenschappen, zoals psychologie gewor-den is, in onze samenleving vergezeld te laten gaan door de geesteswetenschappen, zodat de techniek gevuld wordt met het symbool. Van Rosmalen (2016) zoekt in de muzen een tegen-kracht bij het professionaliseren van beroeps-krachten, een herinnering aan het echte leven bij het socialiseren van onze tweede natuur.

Onze verkenning van 'Het uur U' is een po-ging om aan die oproep te beantwoorden en een overgangsgebied te creëren tussen inhoud en methode, tussen cultuur en techniek, in de hoop dat daarmee ook de geest van de begelei-dingskundige een moment in vergezichten zal dwalen en dingen verstaan die nimmer het oor vernam.

Het gedicht fungeert – misschien wel juist voor de begeleidingskundige – als een herin-nering en aansporing om ons niet op te laten sluiten in de tweede natuur van conventies en verwachtingen die verbonden is aan rol en functie, maar telkens weer het kind in ons wak-ker te schudden, te spelen en in vergezichten te dwalen.

Alleen dan zullen we ook in staat zijn de stille

ruimte te creëren die nodig is voor degenen die onze begeleiding zoeken, opdat zij weer hart-klop en droom, en wanhoop en stille hoop gaan horen. <

Literatuur

- Ass, S. van (2012). *Het coachingstechniekenboek*. Am-sterdam: Boom-Nelissen.
- Coenen, B. (2013). *Coaching de oorlog verklaard*. Rot-terdam: 2010 Uitgevers.
- Dijk, Y. van (2007). *Leegte, leegte die ademt. Het typografisch wit in de moderne poëzie*. Nijmegen: Vantilt.
- Kunneman, H. (2005). *Voorbij het dikke ik. Bouw-stenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: SWP.
- Nijhoff, M. (1995). *Verzamelde gedichten*. Amster-dam: Bert Bakker.
- Ronde, M.A. de (2015). *Speelruimte voor ervaring en reflectie. Een praktijkgericht onderzoek naar het gebruik van spel in begeleidingssituaties*. Delft: Eburon.
- Ronde, M.A. de (2017). Licht uit zwarte spiegel-grond. Martinus Nijhoff als leermeester in zelf-reflectie. *Tijdschrift voor Begeleidingskunde* 5 (4), 56-60.
- Ronde, M.A. de & Filcheva, R.M. (2008). Der Schrei der Erleuchtung ist Stumm. Over stilte in het ge-sprek. In: *Tijdschrift voor supervisie en coaching*. Jaargang 25, nr. 3, 59-65.
- Weijers, G. (2008). Levensthema's en loopbaanleren. In: F. Meijers & M. Kuijpers (red.), *Loopbaanleren. Onderzoek en praktijk in het onderwijs* (pp. 231-240). Apeldoorn: Garant.

Michiel (dr. M.A.) de Ronde is Lector Begeleidings-kunde aan de Hogeschool Rotterdam.
E ronma@hr.nl

Verstilde onderscheiding

Ze zijn niet talrijk, maar ze zijn er wel: situaties waarin mensen even niet meer weten wat te doen. Zelfs professionals met een grote staat van dienst belanden in zulke situaties.

Neem bijvoorbeeld de schoolleider van een brede schoolgemeenschap op het anders zo rustige platteland, waar hard wordt gewerkt om mooie resultaten te behalen, waar leerlingen en docenten elkaar zien, en aandacht is voor elkaars wel en wee. Hij heeft al voor veel hete vuren gestaan, een berg aan ervaring en deskundigheid opgebouwd en laat zich niet gauw uit het veld slaan.

En dan toch, nu, wordt hij geconfronteerd met een onverwachte en bijzonder gevoelige situatie, waar hij geen raad mee weet. Een leerlinge – vooreerst niet opvallend, maar gaandeweg steeds meer zichtbaar in de school – is naar Syrië vertrokken om zich aan te sluiten bij Islamitische Staat. Op zijn school!

Natuurlijk weet hij wat de procedures zijn in de school, en wat hem te doen staat in de richting van de autoriteiten. De situatie raakt hem echter meer dan hij had verwacht, en roept allerlei vragen op. Waarom zij? Wat beweegt haar? Wat verwacht ze daar te vinden wat ze hier niet lijkt te hebben gevonden? Wat hebben wij gemist? Wat kunnen we van haar begrijpen?

Het zijn deze en soortgelijke situaties die professionals confronteren met de grenzen van hun normale handelingsrepertoire. Net als van veel andere professionals in het algemeen wordt van leidinggevend in het bijzonder verwacht dat ze in staat zijn om taakgericht te werken en regie en controle uit te oefenen over hun taken. Ze hebben een repertoire opgebouwd aan kennis, vaardigheden en instrumenten om dat te doen wat er van hen verwacht wordt: doelen te stellen en te bereiken, en weinig tot niets aan het toeval over te laten. En wanneer er zich iets onverwachts voordoet, is het zaak om zo snel mogelijk weer te kunnen overgaan tot de orde van de dag.

Wat professionals hiervoor dikwijls doen is de complexiteit van de werkelijkheid reduceren tot meetbare en beheersbare proporties. De reductie geeft hen immers het idee dat ze regie en controle kunnen uitoefenen. Zo wordt de ontwikkeling van leerlingen gereduceerd tot rapportcijfers, en de ontwikkeling van een school tot slagingspercentages en doorstroomcijfers (Biesta 2015).

Het is precies dat wat de bovengenoemde schoolleider aan advies kreeg van verschillende collega's die hij vertelde van de situatie op zijn school: namelijk, de complexiteit van de situatie reduceren

< Stedelijk Museum Amsterdam

>

tot procedures en afspraken om zo snel mogelijk over te kunnen gaan tot de orde van elke dag. De betreffende schoolleider heeft zich daar echter niet aan willen overgeven, maar de situatie willen duiden als onderbreking. Hij heeft de onderbreking van de verwachte, normale gang van zaken willen aangrijpen om zich af te vragen wat hier werkelijk aan de hand is, wat het betekent en wat juist is en goed om te doen. Ook al realiseert hij zich dat een (tijdelijk) niet weten hoort bij het aangaan van de onderbreking.

Het zijn niet alleen professionals en leidinggevers in het

onderwijs die geconfronteerd worden met onverwachte situaties die heel complex blijken te zijn. Het gaat net zo goed op voor werkers in de zorg, het pastoraat of het bedrijfsleven. De confrontatie met dergelijke situaties raakt hen niet louter als professional, maar ook als persoon. Het zijn namelijk situaties die van doen hebben met het professioneel handelingsrepertoire én met dat wat voor de persoon van waarde is.

In deze situaties blijkt dat een scheiding aanbrengen tussen de persoon en de professional niet afdoende is om te weten wat juist is en goed om te doen.

Dan wordt manifest dat de vraag er werkelijk toe doet

wie het is die leiding geeft, onderwijst, zorgt of begeleidt. Door de onverwachte en complexe situaties niet direct te reduceren, maar te verstaan als onderbreking is het mogelijk om de 'wie het is die ...' te laten spreken. En die stem is nodig om het overheersende, maar begrensde

paradigma van de activistische maakbaarheid te doorbreken en te kunnen leven en werken 'van wat komt' (Borgman 2017).

Ontwerpgericht onderzoek

Wanneer de grenzen van de taakgerichtheid zich aandienen, is het zaak om niet nog meer van hetzelfde activisme aan de dag te leggen, maar in ontvankelijkheid uit te zien naar andere manieren.

Eerst zal ik aangeven wat ik met ontvankelijk-

heid op het oog heb.

Ontvankelijkheid zie ik weliswaar als tegenpool van de

instrumentaliteit en maakbaarheid, maar moet zeker niet gezien worden als loutere passiviteit. Vervolgens presenteer ik de stilte als ruimte om in ontvankelijkheid na te gaan wat er aan te hand is en wat dat vraagt. In deze ruimte kan onderscheiding als een vorm van methodische reflectie inzicht geven in (on)verwachte en complexe situaties om te weten wat te doen.

De gehanteerde werkwijze is die van een ontwerpgericht onderzoek dat wil bijdragen aan het oplossen van een handelingsprobleem van een professional zoals een schoolleider (Verschuren 2009).

Als de besluitvorming die gebaseerd is op reductie tot meetbare

en beheersbare procedures niet meer blijkt te werken, wat helpt dan wel?

Ontwerpgericht onderzoek wil nieuwe kennis genereren in de vorm van een ontwerp om bij te dragen aan de oplossing van het handelingsprobleem. Het ontwerp heeft hier betrekking

op een model van verstilde onderscheiding dat schoolleiders kan helpen om in ontvankelijkheid na te gaan wat er aan te hand is en wat dat van hen vraagt.

Leven en werken in ontvankelijkheid

Al enige jaren maken C. Otto Scharmer en Peter Senge bij veel leidinggevers furore met hun pleidooi om te leiden vanuit de toekomst die zich aandient, dat beter bekend is als 'Theory U' (Scharmer 2012).

De auteurs geven aan dat het geen zin heeft om complexe problemen en vraagstukken die zich aandienen op te lossen met manieren die weliswaar in het verleden leken te werken, maar

veelal gewoontereacties zijn

die oude patronen blijven herhalen ('downloaden').

Het gaat erom de realiteit

ontvankelijk tegemoet te treden zoals deze zich voordoet, zonder oordeel, en werkelijk te zien naar wat er gebeurt.

En vervolgens om te ontwaren welke toekomst zich aandient, en nieuwe manieren te ontwerpen om de vraagstukken of problemen aan te gaan. De manieren ontstaan alleen wanneer je je ontvankelijk toont voor de werkelijkheid zoals deze zich voordoet en deze werkelijkheid laat spreken. Door de werkelijkheid aldus fenomenologisch te benaderen kunnen mensen ontvankelijk worden voor een transcendente werkelijkheid.

Door namelijk de verbinding met hun diepste bron ('presencing') te leggen, wordt verbinding mogelijk met de Bron van alle leven, wat in alle religieuze en wijsheid tradities gevonden kan worden als 'een diepere staat van zijn die zich in

ons en door ons kan manifesteren' (Scharmer 2012, 233). Om de toekomst te laten doorbreken is het nodig om door het oog van de naald te gaan: je zult moeten loslaten en je eraan overgeven, anders gaat het niet.

De ontvankelijkheid om vraagstukken, problemen of situaties tegemoet te treden is geen loutere passiviteit, maar vraagt om een actief luisteren naar de werkelijkheid vanuit het contact met de diepste bron. Ze keert onze neiging om de werkelijkheid naar onze hand te zetten om in een benadering die de werkelijkheid zoals die zich aandient tot 'vragende partij' maakt.

Ook bij de theoloog Erik Borgman (2017) moet de zinsnede 'Leven van wat komt' niet als

loutere passiviteit worden

verstaan, maar als een actief ontvangen. Het is een

oproep om zich in dienst te

stellen van datgene waarvan de idealen en waarden in de werkelijkheid getuigen. Hij spreekt over ontvankelijkheid in termen van contemplatie, 'om een waarneming van wat er aan de hand is die het waargenomen beschouwt als een vraag, als een inzicht dat consequenties heeft voor de eigen positie, als een uitnodiging, een opdracht' (15). Dit contemplatief standpunt impliceert een intense verbondenheid met anderen om ons heen en de durf om onszelf in het spel brengen. Er wordt toewijding en engagement gevraagd, geen onverschilligheid.

Het is echter niet eenvoudig om te leven en te werken in ontvankelijkheid voor wie leeft in een wereld vol van impulsen en geluiden. We hebben ons met de impulsen en geluiden als het ware in een cocon gewenteld, waardoor de werkelijkheid zoals die zich aandient maar met

moeite kan doordringen. We horen veel, maar luisteren valt ons lastig. We kijken naar veel, maar zien nog maar weinig.

Stilte om in ontvankelijkheid na te gaan

In de veelheid aan impulsen en geluiden die elke dag op ons afkomt is de stilte een groot en kostbaar goed. De vele impulsen en geluiden kunnen ons ervan afhouden om te kunnen ontwaren wat situaties ons te zeggen hebben die zich aandienen. Stilte is niet louter de afwezigheid van geluid, maar biedt meer nog de mogelijkheid om te horen wat ongehoord bleef, en te zien wat ongezien bleef tot nog toe. Niet langer hebben de grootste schreeuwers het voor het zeggen, maar bepaalt de stilte wat gehoord en gezien wordt.

Dat valt ons om minstens twee redenen niet eenvoudig. Allereerst zijn wij het niet die bepalen wat er weerklinkt, maar doet de stilte dat. Door de stilte kan de werkelijkheid die zich aandient en de toekomst die wil doorbreken daadwerkelijk een stem krijgen. En op de tweede plaats kan het eens wel zo zijn dat deze stem veel van ons vraagt. Wat wordt er dan gezegd en wat vraagt dat van ons? Stilte biedt nieuwe, onverwachte mogelijkheden, maar kan juist daarom ook wel veeleisend zijn. De weg terug naar de kakafonie aan impulsen en geluiden ligt dan echter al achter ons. Stilte is een kostbaar goed, maar is niet per definitie een gemakkelijk iets.

Stilte kan op velerlei wijzen worden ingezet om het ongehoorde te kunnen horen. De Ronde en Gronouwe (2013) hebben een viertal categorieën gevonden van stilte in het handelingsre-

pertoire van begeleiders: stilte als kenmerk van de situatie, als interpunctie in de interactie, als creatieve ruimte in de ontmoeting, en als manier van zijn.

- *Stilte als kenmerk van een situatie* houdt in dat stilte een ervaring van verschillende zintuigen is en niet enkel van het gehoor. Mensen kunnen in bepaalde omgevingen tot ontspanning komen en rust vinden om vraagstukken of situaties toe te laten en te doorleven. Stilte is op deze manier de ruimte om dicht bij jezelf te komen.
- *Stilte als interpunctie in de interactie* wijst erop dat stilte het besprokene aan zeggingskracht en betekenis kan laten winnen. Door de stilte toe te laten bepaalt zij wat er aandacht krijgt en wat opgaat in de rest van de woorden. Zo kan ze ruimte geven aan verinnerlijking van wat gezegd en gedeeld wordt.
- *Stilte als creatieve ruimte in de ontmoeting* heeft van doen met een woordeloze afstemming van zichzelf en de ander. Mensen kunnen op een andere, diepere wijze tot elkaar komen en dat kan leiden tot een intensivering van het onderling begrip. Stilte creëert aldus een ruimte van een gemeenschappelijkheid, een ruimte waarin 'het gebeurt'.
- En, ten slotte, *stilte als manier van zijn* is mogelijk wanneer de stilte wordt ervaren als een moment van overgave, en tijd en ruimte niet aanwezig lijken te zijn of te vervagen. Een dergelijke ervaring overstijgt het tijdelijke, ruimtelijke en het sociale, en is verbonden met de ervaring van de verbondenheid met God, de grond van het bestaan, het zijn. Stilte wordt dan een meditatieve ruimte. Stilte kan ons tot nieuwe inzichten brengen,

maar ze laat zich daarvoor niet afdwingen. Uit de vier categorieën is op te maken dat stilte niet beheersbaar is, maar dat we hoogstens in staat zijn om haar te laten ontstaan. Ze wijzen erop dat niet wij het zijn die de werkelijkheid naar onze hand moeten zetten, maar dat wij mogen zijn in de ruimte die de stilte creëert. We tonen ons ontvankelijk door ons in die ruimte van de stilte te begeven, en eenmaal daar kunnen we dat wat aan de orde is verinnerlijken.

Ontvankelijkheid is echter geen loutere passiviteit, maar vraagt om een actief luisteren en engagement. Om in de stilte tot de nieuwe inzichten te kunnen komen (die zich niet laten dwingen), zal het actief luisteren en engagement vorm moeten krijgen. In de volgende paragraaf introduceer ik de verstilde onderscheiding als vorm om tot nieuwe, onvermoede inzichten te komen.

Verstilde onderscheiding

Alle religieuze en wijsheidstradities kennen vormen van kritische reflectie die een systematische doordenking van het geleefde leven beogen. Wat is het goede? Wat staat mij te doen? Welke wegen leiden naar het goede? De kritische reflectie moet echter worden ingeoefend en wel op een methodische wijze.

De onderscheiding is in de christelijke traditie het paradigma van de methodisch ingeoefende kritische reflectie over het geleefde leven (Waaijman 2001). Door te onderscheiden in een concrete situatie waarin de verwachte gang van zaken wordt doorbroken, kan iemand nagaan wat juist is om te doen en goed. Onder-

scheiding is niet een stappenplan, maar moet veeleer gezien worden als een grondhouding om kritisch na te denken over het geleefde leven. Het is wel een grondhouding die methodisch moet worden ingeoefend.

Van de grondhouding stelt Waaijman (2001, 483-512) een viertal aspecten vast om het ver-

schil te kunnen zien en om vandaaruit tot een goed oordeel te kunnen komen. Ik zal deze vier aspecten

introduceren aan de hand van de casus van de schoolleider in de opening van het artikel, en ze telkens lokaliseren in de ruimte van de stilte.

Het diepere verschil zien

In de eerste plaats komt het voor de schoolleider erop aan het verschil te zien. Traditioneel wordt gesproken over de twee wegen: de weg ten leven en de doodlopende weg. Meer behulpzaam in de complexe situatie van de schoolleider is het om niet alleen te zien dat er verschil is en niet onverschillig te blijven, maar vooral het diepere verschil te gaan zien.

Het verschil zien zal de schoolleider waarschijnlijk niet moeilijk vallen: naar Syrië gaan is echt iets anders dan naar Frankrijk reizen. Het diepere verschil is echter niet zo maar duidelijk. Voor de hand ligt de gedachte dat de weg die de leerlinge gaat een doodlopende weg is (misschien wel in letterlijke zin), maar dat is de schoolleider net iets te gemakkelijk. Het kan zijn dat de leerlinge het vertrek naar Syrië als een weg ten leven heeft willen zien vanuit een authentieke passie en gedrevenheid. Om te strijden voor vrijheid, om in volledige overgave te leven. ▷

Zou het diepere verschil niet oog hebben voor deze authentieke gedrevenheid en haar verlangen? Wat staat je als school te doen om ruimte te geven aan die gedrevenheid en verlangen? Hoever kun je daarin gaan? En waar zou je haar voor willen behoeden en tegelijk haar authentieke gedrevenheid en zuivere verlangen niet in de kiem willen smoren?

De vele impulsen en geluiden in onze samenleving laten je denken dat zwart zwart is, en wit wit. Alleen al de gedachte aan Syrië maakt iemand zwart en verdacht. In de ruimte van de stilte is er de mogelijkheid om het diepe verschil te zien, en dat is voorbij de dichotomie zwart-wit, goed-fout.

Betekenis ontwaren

In de tweede plaats gaat het er om betekenis te kunnen ontwaren in de situatie zoals deze zich voordoet. Betekenis ontwaren heeft te maken met de manier waarop we bij de dingen zijn. Primair kunnen we ons bij-de-dingen-zijn voelen en we kunnen er vervolgens over nadenken en er woorden aan geven.

De schoolleider zal bij dat wat zich voordoet rondom de leerlinge emoties en gevoelens ervaren, maar ook bij het diepere verschil over wat er gebeurt. Het gaat erom ruimte te geven aan de emoties en gevoelens die worden opgeroepen. De stilte kan deze ruimte bieden. De schoolleider zal zich afvragen wat het is dat hem nu zo machteloos, radeloos, perplex, en mogelijk ook verdrietig maakt.

Gevoelens verwijzen naar waarderingen en naar dat wat hem ter harte gaat. Door er ver-

volgens over na te denken kunnen woorden van betekenis worden ontwaard. Waarom lijkt onze inzet voor deze leerlinge te hebben gefaald? Wat hebben we niet gezien of beluisterd? Wat wordt haar nu onthouden aan bedoeling van het leven zoals we dat als school voor ogen staan? Tot hoever reikt onze opdracht als school in de ontwikkeling en vorming van onze leerlingen? En wat zegt dat over wie we zijn als school? In de ruimte van de stilte kunnen deze vragen een plek krijgen en kunnen woorden van betekenis worden ontwaard.

Het midden van uiteenlopende posities

In de derde plaats is het van belang het midden te zien in het geheel van uiteenlopende posities. In en rondom zijn school zal de schoolleider uiteenlopende meningen te horen krijgen over de leerlinge en over wat de school nu te doen staat. Er zullen mensen zijn die het gedrag van de leerlinge ten sterkste veroordelen en oordelen dat de school heeft gefaald, er zullen ook mensen zijn die het gedrag weliswaar afkeuren maar compassie tonen voor de leerlinge, en er zullen er zijn die zeggen dat de school zich vooral ver moeten houden van beïnvloeding of

vorming van leerlingen in hun persoonlijke keuzes.

De uiteenlopende posities markeren de horizon van het voorstellings-

vermogen van de betrokkenen in en rondom de school. En vanuit de horizon laat zich het midden bepalen, zijn de verschillende posities te vergelijken en te beoordelen, en is er tussen te bemiddelen.

Voor de schoolleider is het raadzaam om

betrokkenen in en rondom de school uit te nodigen om in een goed gesprek hun bij-de-situatie-zijn te verwoorden en betekenis te geven, en de horizon van de uiteenlopende posities te ontwaren.

Het goede gesprek is geen debat, maar een dialoog. Het gaat

er immers niet om elkaar te overtuigen, maar om in het gesprek te leren van elkaar. In het gesprek over de posities en de wijze waarop ze uiteenlopen, is het van belang om de stilte te laten spreken. Aldus kan het besprokene aan zeggingskracht en betekenis laten winnen.

Komen tot juist en goed handelen

En ten slotte, in de vierde plaats komt het erop aan om te komen tot een handelen dat juist is en goed. De weg naar het handelen is er niet één van maakbaarheid en instrumentaliteit, maar veeleer één van mogelijkheid. De mogelijkheid heeft te maken met dat wat er nog niet is maar zou kunnen zijn (of niet). Ze verwijst naar het uiteindelijk mogelijke, dat wat te maken heeft met het beste toekomstige Zelf.

Waijman (2001, 510) zegt: 'het mogelijke dat in iemand wordt geschouwd, is zijn uiteindelijke mogelijkheid, zijn bestemming'. De schoolleider zal zich afvragen wat hij kan doen om bij te dragen aan de uiteindelijke mogelijkheid van de leerlinge, de docenten, de school, en ook van hemzelf. Wat kan ik doen om de school te laten zijn wat ze uiteindelijk wil zijn, een plek waar jonge mensen de ruimte vinden om te ontdekken wie ze zijn en kunnen worden? Wat kan ik doen om te handelen vanuit mijn beste toekomstige Zelf?

In de stilte als meditatieve ruimte komen deze vragen tot hun recht. Het vierde aspect zet het handelen in een wijdere horizon. Het handelen vindt hier en nu plaats maar verwijst tegelijk

naar de verder weg liggende mogelijkheid of bestemming. De uiteindelijke mogelijkheid of bestemming is als een horizon: hoe meer je er naar grijpen wilt, des te verder verwijderd het zich van je. En hoe meer je je eraan overgeeft, des te meer komt het op je toe.

De vier aspecten van de verstilte onderscheiding lenen zich slecht voor een protocol of afvinklijst, maar verdragen zich beter als grondhouding om kritisch na te denken over dat wat zich soms onverwacht voordoet. Door de convergentie van bevindingen van de verstilte onderscheiding zal de kwaliteit van het toekomstig handelen verbeteren. Voorbij de instrumentaliteit van het protocol in termen van aangifte, informeren, signaleren et cetera, laat de verstilte onderscheiding in de besproken casus een alternatief handelingsrepertoire zien dat geduid kan worden in termen van ruimte, ontwikkeling en mogelijkheid. Succes op korte termijn is daarbij niet verzekerd, op lange termijn zullen zich nieuwe mogelijkheden voordoen die niet vermoed werden.

Epiloog

Verstilte onderscheiding plaatst de kritische reflectie in de ruimte van de stilte om actief te kunnen ontvangen van wat de werkelijkheid te zeggen heeft die zich voordoet. De schoolleider die geconfronteerd is met de onverwachte, complexe situatie van de leerlinge kan door

verstilde onderscheiding nagaan wat juist is om te doen en goed.

Komt God daar dan ter sprake? Anders gezegd, heeft de verstilde onderscheiding in praktisch theologisch opzicht nog iets te betekenen? Het antwoord op de vraag is bevestigend: ja, de verstilde onderscheiding keert ons denken in termen van maakbaarheid en activisme om in een denken in actief ontvangen.

Door actief te ontvangen kunnen zich mogelijkheden aandienen die wij niet hadden vermoed of bedacht. Voorbij onze eigen mogelijkheden (zoals vervat in een protocol), doen zich mogelijkheden voor die uitzien naar een volheid van wat kan-zijn. De theoloog Nicolaas van Cusa sprak over God in dergelijke termen ('Possest', dat is: Kunnen-Zijn) waarbij het onderscheid wegvalt dat mensen maken tussen mogelijkheid en actualiteit. In de lijn van de apofatische theologie opent de verstilde onderscheiding de mogelijkheid om over God te spreken, namelijk om ver voorbij de maakbaarheid en activisme God als Kunnen-Zijn op het spoor te komen (Hermans 2004).

Met diverse schoolleiders mocht ik in individuele gesprekken en in intervisiebijeenkomsten met de verstilde onderscheiding ervaring opdoen en zien wat het hen brengt.

Opmerkelijk is dat de werkwijze hen door een tijdelijk niet-weten heen helpt en dat ze tot nieuwe inzichten komen, die niet instrumenteel van karakter zijn maar eerder onverwachte mogelijkheden tonen. Ook God kan daar onverwacht ter sprake komen (Van der Zee, in voorbereiding).

En dat wat ze met enige volharding inoefenen in de gesprekken en bijeenkomsten, passen ze

vervolgens met groeiend zelfvertrouwen toe in de dagelijkse praktijk van het leidinggeven. In die dynamische en soms ook complexe dagelijkse praktijk doet zich immers genoeg voor om de ruimte van de stilte op te zoeken.

Literatuur

- Biesta, G. (2015). Five theses on complexity reduction and its politics. In: D. Osberg & G. Biesta (eds.). *Complexity Theory and the Politics of Education*. Sense Publishers, pp. 5-14.
- Borgman, E. (2017). *Leven van wat komt. Een katholiek uitzicht op de samenleving*. Utrecht: Meinema.
- Hermans, C. (2004). Voorbij het zwijgen over God. Een inleiding. Mogelijk spreken over het Mogelijke. In: Hermans, C. (red.). *God op de basisschool. Tussen niet kunnen spreken en niet kunnen zwijgen*. Budel: Damon, pp. 5-20.
- Ronde, M.A. de & Gronouwe, J. (2013). Stilte in het handelingsrepertoire van de begeleidingsdeskundige. *Tijdschrift voor begeleidingskunde* 2(3), 2-13.
- Scharmer, C.O. (2012). *Theory U. Leiding vanuit de toekomst die zich aandient*. 3^e druk. Zeist: Christoffor.
- Verschuren, P. (2009). *Praktijkgericht onderzoek. Ontwerp van organisatie- en beleidsonderzoek*. Amsterdam: Boom Academic.
- Waaijman, K. (2001). *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden*. 2^e druk. Gent: Carmelitana.
- Zee, T. van der (in voorbereiding). *Persoonlijk leiderschap. Het ontwikkelen van leidinggevende sensitiviteit en tact*.

Theo (dr. T.S.M.) van der Zee is coördinator katholiek onderwijs en adviseur Verus. Vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs, en wetenschappelijk medewerker van het Titus Brandsma Instituut aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.
E tvanderzee@verus.nl

Stap voor stap de stilte betreden

Voor de gemiddelde hbo-student is stilte geen vanzelfsprekendheid. Er is altijd muziek, afleiding en sociale media. Een moment van stilte geeft juist ruimte aan vele, onrustig makende gedachten. Stilte geeft geen rust. En toch kan het oefenen van stilte door studenten een pedagogische onderbreking zijn die bijdraagt aan een diepere zelfreflectie en dus professionalisering in hun vakgebied.

Binnen de studie Docent omgangskunde staat de persoonlijke groei van de mens centraal. Wij leren naar het individu te kijken los van vooroordelen. We proberen aan de hand van verschillende technieken het gedrag van de mens te begrijpen én te sturen naar het gewenste ideaal. Hoewel deze studie ontzettend veel diepgang biedt, miste ik nog iets. Ik bekeek mijn eigen gedrag en het gedrag van de ander vanuit een theoretisch kader, vanuit een helicopterview (om in vaktermen te spreken). Hoewel ik een empathisch persoon ben, miste ik een verbintenis met mijn eigen gevoel en het gevoel van de ander. Het gebrek aan deze verbintenis, zorgde voor onrust en dit straalde ik uit. Hier liep ik op persoonlijk en professioneel vlak flink tegenaan. Tot aan de minor wist ik niet precies dat ik deze verbintenis miste. Het spirituele gedeelte (onder andere het oefenen met stilte, EZ) van de minor heeft mij op een zeer bijzondere en simpele wijze doen ontdekken dat ik dit miste. Daarbovenop heeft de minor mij geholpen om die verbintenis

te ontdekken met als uitkomst: een gevoel van rust en acceptatie van mezelf. De resultaten hiervan waren meteen zichtbaar. Ik stond anders voor de klas, sterker en zelfverzekerder. En mijn klassen merkten dit op. De lessen verlopen een stuk aangenamer. Kennelijk straal ik eindelijk rust uit!

NADIYA, STUDENT OMGANGSKUNDE

In bovenstaande evaluatie voor toekomstige studenten schrijft Nadiya over haar ontwikkeling in de minor Filosofie. Wereldreligies. Spiritualiteit aan de Hogeschool Utrecht, waarin de ervaring met stilte een belangrijke onderbrekende functie heeft. Zij verwoordt dat ondanks een grote aandacht voor reflectie in de beroepsopleiding de aandacht voor verbinding tussen persoon en professional niet vanzelfsprekend is. Zij ervoer een dieperliggend gemis aan verbinding, dat kennelijk niet door een reflectie op theorie en vaardigheden opgelost kon worden. Voor het opleiden van studenten aan een hogeschool is er steeds meer aandacht voor de

persoon achter de professional. Naast de voorgeschreven en vastgestelde kennis, competenties en vaardigheden is ook de persoonlijke ontwikkeling van belang.

De laatste jaren is van lager tot hoger onderwijs meer aandacht voor begrippen zoals persoonsvorming, *Bildung*, kritische reflectie en ook normatieve professionalisering (cf. Derkse 2011). Het begrip normatieve professionalisering duidt op de dynamische verhouding tussen:

1. de kwaliteit van het persoonlijk leven
2. de inhoud van het werk en
3. de maatschappelijke context (cf. Bakker & Wassink 2015).

In elk van de drie aspecten zijn waarden van betekenis. Het opleiden van professionals vraagt dan ook om een bewustzijnsontwikkeling dat er een relatie is tussen hun persoonlijke en professionele waarden en in het verlengde daarvan hun identiteit.

Deze waarden staan namelijk niet op zichzelf, maar zijn onderdeel van een breder levensbeschouwelijk narratief. Dit narratief is voor veel studenten onbewust aanwezig, of ze hebben veelal weinig woorden om hun levensoriëntatie te articuleren en te beschrijven. Een gebrekkige taal kan een dialoog over waarden, de hogere doelen en dieperliggende motivaties bemoeilijken.

In mijn praktisch-theologisch onderzoek stel ik de vraag welke betekenis het beschrijven van de persoonlijke levensoriëntatie heeft voor de

professionalisering van hbo-studenten en startende professionals. In het volgende beschrijf ik eerst de context van het onderzoek, waarna ik de concepten levensoriëntatie en normatieve professionalisering verder uiteenzet. Ten slotte focus ik op de functie van stilte en de wijze waarop studenten deze ontwikkeling beschrijven. Hun namen zijn gefingeerd.

Hbo-minor Filosofie. Wereldreligies. Spiritualiteit

Studenten in het hbo hebben aan het einde van hun studie een profileringsruimte, waarin zij een minor van een half jaar kunnen volgen. Het biedt studenten de kans om zich te verdiepen en te specialiseren in een onderdeel van hun studie, of juist hun opleiding te verbreden.

De Hogeschool Utrecht heeft een aanbod van 140 minoren, waaronder de minor Filosofie.

Wereldreligies. Spiritualiteit (FWS). Deze minor beoogt een normatieve profes-

sionalisering vanuit een levensbeschouwelijk perspectief. Gemotiveerd door haar algemeen-bijzondere grondslag wil de Hogeschool Utrecht haar studenten de mogelijkheid bieden tot een levensbeschouwelijke en maatschappelijke profilering van hun studie (HU-statuten, art. 2.4c). De belangstelling voor de minor FWS overschrijdt het maximum van 135 plaatsen per jaar, hetgeen duidt op een duidelijke behoefte. Vanwege de vrijwillige keuze nemen studenten gemotiveerd aan de minor FWS-deel.

In het halfjaar van deze minor krijgen studenten college in Westerse en Oosterse filosofie. ▷

Bewustzijnsontwikkeling dat er een relatie is tussen persoonlijke en professionele waarden en in het verlengde daarvan identiteit

< Taizé, Frankrijk

onderzoek

HANDELINGEN 2018 | 2

Ze maken kennis met verschillende filosofische domeinen, waaronder bijvoorbeeld ethiek, esthetiek, antropologie en wetenschapsfilosofie.

Naast hoorcolleges oefenen studenten zich ook in een moreel beraad, een socratisch gesprek, en het voeren van een debat en een dialoog.

Een tweede inhoudelijke lijn betreft de (gast)-colleges in verschillende wereldreligies en seculiere levensoriëntaties.

Ten slotte is er de lijn die betrekking heeft

op spiritualiteit, waarin studenten door verschillende werkvormen op

een ervarende wijze op zoek zijn naar wat hen ten diepste beweegt. Studenten maken kennis met verschillende vormen van meditatie, yoga, mindfulness, visualisatie en ook activerende werkvormen zoals muziekbeleving, bibliodrama, theatersport, haptonomie en beeldende vorming.

De drie inhoudelijke lijnen overlappen elkaar in het onderliggende holistische mensbeeld. De filosofie doet meer aanspraak op het cognitieve vermogen, de religie op het verbeeldende en intuïtieve vermogen en de spiritualiteitslessen richten de aandacht op ervaring en het registreren van fysieke signalen.

Studenten onderzoeken juist deze complexe gelaagdheid in zichzelf met als aanname dat een dieper inzicht in hun denken, handelen en ervaren bijdraagt aan hun professionalisering. Dit groeiende bewustzijn en inzicht verwerken ze in een portfolio en een levensbeschouwelijk zelfportret.

Levensoriëntatie voor professionals

Bakker (2013) claimt dat normatieve professionalisering een concretisering is van levensbeschouwelijke vorming. Deze claim vraagt om een nadere conceptuele uitwerking van beide begrippen en hun onderlinge relatie. Vanwege de holistische mensvisie spreek ik liever van 'levensoriëntatie' in plaats van levensbeschouwing. Levensoriëntatie is een dynamisch begrip waarin zowel tijd als ruimte een functie hebben (Roothaan 2007). Volgens Taylor (1989)

De gelaagdheid in jezelf onderzoeken met als aanname dat een dieper inzicht in denken, handelen en ervaren bijdraagt aan professionalisering

oriënteert ieder mens zich in een morele ruimte die bestaat uit pre-existente vragen.

Het gaat om existentiële vragen naar zin en betekenis, waarop persoonlijke antwoorden een positie veronderstellen. Taylor spreekt over een oriëntatie op het goede, die bepalend is voor iemands identiteit. Een identiteit die onvermijdelijk vorm krijgt in een levensverhaal, een narratief.

Levensoriëntatie als een proces van narratieve betekenisgeving veronderstelt dan een voortdurend afstemmen op de omgeving, maar ook een zekere continuïteit in het standpunt. Het begrip oriëntatie includeert ook een fysieke connotatie en geeft daarmee meer gehoor aan het geheel van menselijke vermogens, dan het meer cognitieve 'beschouwen'. Gezien de beperkte ruimte voor dit artikel beperk ik mij tot de volgende definitie:

Levensoriëntatie is een existentiële en betekenisgevende oriëntatie op mens, wereld en het meta-empirische met als horizon het goede leven (cf. Van der Zande 2018, in press).

De oriëntatie is gericht op het goede in het leven waarin drie invalshoeken mens, wereld en het meta-empirische zijn te onderscheiden (cf. Daelemans 2014, 25). Deze drie invalshoeken komen op verschillende wijze aan de orde in het zelfportret dat studenten schrijven aan de hand van enkele richtvragen.

Deze richtvragen betreffen een combinatie van thema's die gerelateerd zijn aan de drie aspecten van normatieve professionalisering, waarbij we met name de kwaliteit

Verheldering van de eigen levensoriëntatie is cruciaal voor de normatieve professional die elke dag beslissingen dient te nemen

van het leven vanuit het begrip levensoriëntatie benaderen. Studenten krijgen vier weken de tijd om een groot aantal vragen narratief te beantwoorden (zie figuur 1).

Tijdens de minor is er een aantal betekenisvolle momenten, zoals de inspiratiedriedaagse in een Haags klooster, die veel introspectie in gang zetten. Nadien vullen studenten in een andere kleur (in deze bijdrage weergegeven in

een ander lettertype) hun beschrijving aan als het gaat om een nieuw inzicht, andere woorden, een nuance, een verdichting. Aan het einde herhalen ze deze oefening.

En voor dit onderzoek is studenten ook gevraagd deze oefening vier jaar na hun afstuderen te herhalen, waardoor het mogelijk wordt een langdurige ontwikkeling te beschrijven met betrekking tot hun levensoriëntatie in relatie

tot hun professionalisering. Het voert in dit bestek te ver om dieper in te gaan op

de analyse, maar het voldoet te stellen dat de *dialogical self theory* van Hermans en Hermans-Konopka (2012) handvatten biedt om de ontwikkeling in het positioneringsproces van levensoriëntatie in relatie tot professionalisering te beschrijven. Voor de analyse hebben we een selectie gemaakt van vragen, waarbij het gehele portret als een relevante narratieve context dient (zie figuur 1).

Normatieve professionalisering	Levensoriëntatie	Normatieve professionalisering
Kwaliteit van het persoonlijk leven	Beeld van het goede leven	Betekenis van het beroep (werk)
	Ervaren kwaliteit van het eigen leven t.o.v. het goede leven	
	Beeld van het hogere	
	Zin van het leven	Maatschappelijke context (ideale samenleving)
	Mensbeeld	
	Wereldbeeld	

Figuur 1 Relatie levensoriëntatie en normatieve professionalisering

De verheldering van de eigen levensoriëntatie is cruciaal voor de normatieve professional die elke dag beslissingen dient te nemen, of in beraad met collega's de best mogelijke oplossing moet formuleren in

veelal complexe situaties (cf. Bakker, 2016). Complexiteit vraagt om een flexibiliteit en een adaptief van de professional om in te spelen op een steeds veranderende context.

Deze flexibiliteit begint bij een bewustzijn van de eigen (morele) positie en het inzicht in alternatieven. Bovendien stelt Bakker (2016) dat de professional doorziet dat elk instrumenteel handelen, elk protocol, of methode normatief geladen is. De professional dient daarom te beschikken over een kritisch oordeelsvermogen om telkens de juiste afweging te maken op basis van meerdere belangen.

Om de vormingsprocessen van levensoriëntatie en professionalisering onderzoeksmatig op elkaar te betrekken hebben we enkele zich ontwikkelende beschrijvingen van topics uit het zelfportret geanalyseerd en onderling vergeleken. De waardengeladen visie op de mens en de wereld betrekken we bijvoorbeeld op de beschrijving van de maatschappelijke context. In de minor ligt de inhoudelijke focus met name op het articuleren van de persoonlijke levensoriëntatie in dialoog met meerdere wijsheidsbronnen uit filosofie, religie en spiritualiteit.

In de eerdere jaren van de beroepsopleiding hebben studenten veelal de betekenis van het beroep en de maatschappelijke context al doorzocht. Hoe de betekenis van deze twee aspecten

verband houdt met de ontwikkelende articulatie van de eigen levensoriëntatie is de interesse van mijn onderzoek.

Zoals Nadiya hierboven beschrijft gaat het om een verbinding tussen zowel het persoonlijke (de levensoriëntatie) als het professionele.

Zoals zij zelf stelt draagt deze verbinding bij aan een betere kwaliteit van haar handelen als leerkracht. En dat is het finale aspect van normatieve professionalisering, want het gaat uiteindelijk om hoe de patiënt, de klant, de leerling, de student het professionele handelen ervaart en kwalitatief beoordeelt.

Stilte en verstillings

'Edwin, als een meditatie rust moet brengen, dan werkt het bij mij precies de andere kant op. Ik ervaar een enorm kabaal in mijn hoofd en mijn lijf begint aan alle kanten te trillen. Niet echt fijn.'

Dit zei een student na afloop van een stiltemeditatie aan het einde van de eerste dag in de minor FWS. Deze stiltemeditatie is een 'cooling down' na een lange dag van informatie en kennis. Een eenvoudige aandachtsoefening op ademhaling en spanning in het lijf. Deze en andere ervaringen reflecteren studenten in hun portfolio.

Naast de werkcolleges spiritualiteit is de inspiratiedriedaagse bij uitstek een oefening in en met stilte. Het is een concretisering van wat Biesta (2012), in navolging van Levinas, de pedagogiek van de onderbreking noemt (cf. Joldersma 2011). De driedaagse vindt plaats in het

Willibrordushuis van de Broeders van Sint Jan.

Voordat we naar Den Haag reizen, maken de studenten eerst kennis met het Stiltecentrum op Hoog Catharijne. Na een welkom in deze kapel levert iedereen (voor dat moment) de mobiel in. Daarna volgt een meditatie die erop gericht is om de stilte in jezelf waar te nemen.

Het begint met een registratie van de geluiden van buiten de kapel, naar de geluiden in de kapel

en wellicht de geluiden in jezelf. Na 20 minuten van geleide meditatie nemen de studenten ieder voor zich een plekje in op Utrecht Centraal. Ze verblijven daar in stilte en de opdracht is waar te nemen 'zonder oordeel'. Wanneer iemand hun iets vraagt, kunnen ze antwoorden, maar ze beginnen niet zelf een gesprek. Na 45 minuten keren ze weer terug. De bespreking is pas aan het einde van de dag in het klooster.

'Door de opdracht ben ik gaan beseffen hoe zelden ik eigenlijk ergens stil zit en helemaal niks verder doe. Normaliter zou ik mijn mobiel hebben gepakt ter afleiding. Het was bijzonder om drie kwartier lang stil te zijn en de omgeving waarin ik zat in mij op te nemen. Ik ben gaan inzien hoeveel ik van mijn omgeving niet meekreeg door mijn eigen toedoen; het constant checken van mijn mobiel en altijd muziek in mijn oortjes hebben. Ik sluit mezelf als het ware af voor de buitenwereld en door deze opdracht heb ik de wereld om mij heen heel bewust in mij opgenomen.'

SANDRA, STUDENTE MAATSCHAPPELIJK WERK EN DIENST-VERLENING

Voor Sandra wordt duidelijk dat ze zich veelal afsluit voor de buitenwereld en in feite de stilte verdrijft door muziek en haar mobiel. Er is telkens afleiding, waardoor ze zich opsluit in zichzelf. De stilte oefenen betekent oefenen in aandachtig waarnemen. Een oefening die gepaard gaat met het registreren en eventueel

uitstellen van oordelen. Tijdens deze oefening beschrijven studenten een gewaarwording van hun

positie in de ruimte, ten opzichte van andere mensen en de wijze waarop ze ruimte innemen. Sandra beschrijft dat ze nu de buitenwereld in zich opnam in plaats van zich ervoor afsluit.

'Na te hebben gemediteerd in de stilte ruimte hadden wij de opdracht gekregen om een plek op Hoog Catharijne op te zoeken en daar te gaan staan zonder verbaal in contact te raken met anderen om ons heen. Tijdens het uitvoeren van deze opdracht kwam een sterk gevoel van nieuwsgierigheid naar boven naar de andere mensen die er rondliepen. Ik vroeg me bepaalde dingen af zoals, waar gaan ze heen, wat voor werk doen ze, zijn ze getrouwd, hebben ze kinderen, hoe zouden zij tegen mij aankijken. Ik vond het leuk om de mensen te observeren. Het viel me op dat bijna iedereen gehaast was. Ik begon na te denken en kreeg als het ware een soort spiegel voor me. Ik begon me af te vragen ben ik ook zo in het dagelijkse leven.'

FARID, STUDENT MAATSCHAPPELIJK WERK EN DIENST-VERLENING ▷

Ook Farid beschrijft hoe de ‘opgelegde’ stilte helpt om een introspectie op gang te brengen, waardoor hij allerlei vragen gaat stellen over de ander, zich verplaatst in de ander en nieuwsgierig wordt naar zichzelf. Over het algemeen waarderen studenten deze oefening als positief en geven ze aan nooit meer op dezelfde manier Hoog Catharijne te betreden. De oefening laat een indruk achter die vaak als reflectie in het portfolio terugkomt.

Minder positief zijn sommige studenten over de verplichte stilte tijdens

een deel van enkele maaltijden in het klooster. Sommigen waarderen de rust en geven aan dat ze met meer smaak het eten hebben genuttigd. Anderen vinden het samen eten een sociale activiteit, waarbij gesproken moet worden. De stilte wordt dan ongemakkelijk en het is zoeken naar een houding.

Andere maaltijden zijn zonder stilte, hetgeen de contrastervaring bij beide groepen studenten sterker maakt en de stilte onderwerp van gesprek is. Dit vraagt van begeleidende docenten niet terug te schrikken als studenten allergisch of geïrriteerd reageren en de functie van stilte ter sprake brengen.

Tijdens de driedaagse is er nog een stille tijd van drie uur op de tweede dag en op de laatste dag is er een meditatieve schilderoefening.

Voordat de driedaagse begint hebben studenten hun levensbeschouwelijk zelfportret beschreven aan de hand van faciliterende vragen. Na de driedaagse vullen de studenten in een andere kleur hun eerste beschrijving aan. Aan het einde van de minor herhalen ze deze oefening. Zo krijgen zijzelf en de begeleidende docent een

inzicht in hun hermeneutische ontwikkeling. In het volgende stukje laat Kim zien hoe zij haar beeld van het goede leven aanvult.

‘Het goede leven is in mijn ogen een leven met veel liefde, vriendschappen en familie.

Het goede leven is in mijn ogen mijn hart volgen, en dromen in vervulling te laten gaan zonder angst. Loskomen uit de sleur en kiezen

voor het leven dat zo min mogelijk stress oplevert.

Een goed leven is in mijn ogen een leven in gezond-

heid, met de mensen van wie je houdt. Het goede leven is geven en nemen. En iets kunnen betekenen voor de mensen, dieren en aarde van nu, en voor later (begin van de minor).

Wat de inspiratiedriedaagse daar voor mij aan toegevoegd heeft, is rust. Ik had nog nooit rust en stilte ervaren als in het klooster. Het eerste moment dat ik echt was in het moment, en niet bij de toekomst of het verleden. Het goede leven is voor mij ook de rust vinden, en bezig zijn met het nu. Want nu leef je, vroeger niet en in de toekomst wellicht ook niet meer. Door rust te vinden kom je dicht bij jezelf, wat voor mij een vorm van het goede leven is. Alles wordt intenser (na de driedaagse).’

KIM, STUDENT LERARENOPLEIDING GESCHIEDENIS

Kim schrijft in eerste instantie dat ze een leven wil dat zo min mogelijk stress oplevert. Een leven dat ook een loskomen uit de sleur is. In de driedaagse ontdekt ze door de stilte een niet eerder ervaren rust. Ze schrijft dicht bij zichzelf te komen en dat alles intenser wordt. Het klooster is voor studenten niet alleen de

stilte, maar betekent ook tot stilstand komen, een vertragen. Soms lukt het studenten die stilte en rust een deel van het eigen leven te laten worden. Maar eenmaal terug ‘in de wereld’ zijn oude patronen sterk. Dit schrijft ook Kim, die haar bovenstaande beschrijving drie jaar later aanvulde in het kader van mijn onderzoek.

‘Het goede leven is voor mij op dit moment liefde delen met vrienden en familie. Gezondheid voor iedereen die ik lief heb, en voor mijzelf. Daarnaast is reizen een steeds grotere rol gaan spelen in mijn leven en merk ik dat ik daar echt gelukkig van kan worden. Het geeft mij vrijheid en ervaringen en mooie herinneringen waar ik altijd op terug kan vallen, en als ik te lang thuis heb gezeten wil ik nog wel eens onrustig worden. Dan is het tijd voor een nieuwe reis. Het loslaten en meer in het nu leven vind ik nog altijd lastig, en ook hier ben ik minder bewust mee bezig dan tijdens het volgen van de minor. Wel heb ik handvatten gekregen tijdens de minor die ik nog wel eens toepas (meditatie).’

Voor Kim is het ‘beleven van een onrust’ een thema dat terugkomt in haar narratief, evenals het liefde delen met vrienden en familie. Ze herkent in het teruglezen dat het reizen gelukkig maakt, maar dat lang thuis zitten onrust geeft. Ze erkent dat ze de waarde aan het ‘het hier en nu’ nog steeds lastig vindt, maar wel handvatten heeft om daarna terug te keren. Voor haar beroepsmatige idealen tekent zich een parallel af:

‘Natuurlijk haal ik momenteel nog veel voldoening uit het onderwijs, waar ik ook nog een tijd zou willen werken, maar uiteindelijk de rust vinden in een ‘simpel’ leven zonder stress en zonder veel waarde aan materiele goederen (september 2013).

Met rust voor de klas kunnen staan, en een inspiratiebron zijn voor de leerlingen (na driedaagse oktober 2013). En natuurlijk nu mijn kennis toe kunnen passen in de praktijk, en te kunnen inspireren (januari 2014).

Ik zou graag met plezier naar mijn werk blijven gaan en voldoening uit blijven halen. Daarnaast denk ik niet dat ik voor altijd dit werk blijf doen en voor de klas blijf staan, maar dat ik op den duur een nieuwe uitdaging ga zoeken. Welke richting ik op ga zou ik niet weten (mei 2017).’

Uit de analyse van 68 portretten komt naar voren dat de minor in zijn geheel en de stiltemomenten in het bijzonder voor een onderbreking zorgen die leidt tot een diepere zelfreflectie. Wanneer deze zelfreflectie gekoppeld wordt aan een articulatie, ofwel beschrijving van de levensoriëntatie, dan komen er narratieve ambivalenties, of onzekerheden aan de oppervlakte.

Bij Kim komt het verlangen naar rust naar boven en ze ervaart het ook in de driedaagse. In haar latere articulaties blijft het een positie die ze inneemt, al raakt die meer op de achtergrond, zoals ze zelf schrijft. De stilte bood Kim de ruimte om dieperliggende processen te doorzien, namelijk dat ze rust kan ervaren die haar dicht bij zichzelf brengt in het hier en nu. Ze schrijft elders ook dat ze zich meer ➤

onderdeel voelt van een groter geheel, waarin iedereen een functie heeft.

Het oefenen in stilte vraagt van begeleidende docenten heldere kaders te scheppen en ook zich bewust te zijn van de vele processen die zich kunnen afspelen in het binnenste van een student.

‘De stiltemomenten heb ik als vrij heftig ervaren. Ik stond ervan te kijken dat stilte je zo kan overweldigen, zo ineens bij je binnen kan dringen. Het meditatief schilderen vond ik heel bijzonder, ik ben gaan schilderen zonder vooraf te denken wat er zou gaan gebeuren. Ik maakte een soort levenspad, met daarin verschillende harten. Harten die stonden voor leven, van het verlies van mijn opa, van de mooie dingen in mijn leven, mijn nieuwe neefje in aantocht (die inmiddels geboren is) en van de dingen uit mijn verleden. Toen ik de betekenis van mijn schilderij ging vertellen werd ik emotioneel, maar was het wel een mooi moment om de verwerking te kunnen starten.’

LAURIE, STUDENTE PABO

Voor Laurie startten de stiltemomenten enerzijds een rouwproces, maar ook een biografisch proces van zich openstellen voor anderen en het vinden van een onafhankelijke positie. Zoals Laurie omschrijft kan stilte als heftig ervaren worden en dan is het goed de grens tussen onderwijs en vorming te onderscheiden van therapie. Deze grensbewaking vraagt om een voortdurende intercollegiale dialoog die het perspectief houdt op goed onderwijs. Voor studenten kan stilte een contrastervaring zijn, die betekenisvol wordt door hun reflectie. Er

ontstaat een ruimte om na te denken over hun ingenomen posities in beroep en maatschappij, over levensvragen waarvoor vaak minder of geen ruimte is.

Studenten met een educatieve opleiding vertalen hun ervaring met stilte naar hun eigen beroepspraktijk. Ze zetten stilte in als middel om concentratie en rust te bevorderen met voor hen vaak verrassende, positieve resultaten. Stilte wordt dan een instrument dat niet in eerste instantie dient om een vormingsproces op gang te brengen, zoals in de minor gebeurt. Echter, wanneer stilte een structureel onderdeel wordt, kan het vormend zijn, alleen al vanwege de contrastervaring.

Echter, het instrumentele geldt in eerste instantie op het niveau van vaardigheden, terwijl het vormende het ‘zijnsniveau’ beoogt. Daarvoor is naar mijn idee een langere onderbreking van het alledaagse ritme noodzakelijk, zoals in het klooster gebeurt. Deze vormende onderbreking is niet enkel gericht op concentratie, of rust, maar op het onderbreken van het leven zelf, waardoor ruimte en tijd ontstaat voor (her)oriëntatie.

Conclusie

In het Hoger Beroepsonderwijs is vanzelfsprekend aandacht voor de ontwikkeling van kennis en vaardigheden die studenten voorbereiden als toekomstige professionals in een complexe samenleving. Om de complexiteit het hoofd te bieden zijn er talloze regels, protocollen en voorschriften, waarin een normativiteit verankerd ligt.

Normatieve professionalisering beoogt studenten bewust te maken van deze ‘gestolde’

normativiteit en deze te verbinden met hun eigen waarden. Uiteindelijk gaat het bijvoorbeeld in educatieve beroepen om de vraag wat een professional verstaat onder ‘goed onderwijs’ en om de existentiële vraag ‘waartoe goed onderwijs dient’. Daarover dienen professionals met elkaar in gesprek te zijn en dat raakt aan hun levensoriëntatie. Het articuleren van die levensoriëntatie blijkt op zichzelf al een onderbreking van het alledaagse.

In ons minoronderwijs blijkt het oefenen van de stilte een vormende kracht te hebben die studenten in staat stelt om tot een verbinding te komen van hun persoonlijke en professionele identiteit. Het vraagt wel om een behoedzaam betreden van de stille ruimte, stap voor stap. ◀

Literatuur

- Bakker, C. (2016). Professionalization and the Quest How to Deal with Complexity. In: Bakker, C. & Montesano Montessori, N. (Eds.) (2016). *Complexity in Education. From Horror to Passion*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Bakker, C. & Wassink, H. (2015). *Leraren en het goede leren. Normatieve Professionalisering in het onderwijs*. Utrecht: HU University of Applied Sciences Utrecht/Utrecht University.
- Bakker, C. (2013). *Het Goede Leren. Oratie en openbare les. 4 juni 2013*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Daelemans, B. & Brabant, Ch. (red.) (2014). *Wijselijk Onwetend. De paradox in het christelijk geloof*. Scherpenheuvel-Zichem: Averbode.
- Derkse, W. (2011). Vorming en het belang daarvan. In: *Essays over vorming in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Hermans, H.J.M. & Konopka-Hermans, A. (2012). *Dialogical Self Theory: Positioning and Counter-*

positioning in a Globalizing Society. New York: Cambridge University Press.

HU Statuten (2014). Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Joldersma, C. (2011). Education: Understanding, Ethics, and the Call of Justice. In: *Studies in Philosophy & Education* 30:441-447.

Roothaan, A. (2007). *Spiritualiteit begrijpen. Een filosofische inleiding*. Amsterdam: Boom.

Taylor, C. (1989). *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Van der Zande, E. (2018). *Life orientation for professionals*. (In press).

Edwin (drs. E.) van der Zande doet praktisch-theologisch promotieonderzoek onder de naam *Levensbeschouwelijke vorming en Normatieve Professionalisering in de context van de minor Filosofie. Wereldreligies. Spiritualiteit*. E edwin.vanderzande@hu.nl

Een verstillende wandeling

Met aandacht wordt er gelopen, een levensvraag gaat mee en tijdens een korte stop is er een natuuropdracht. Stille wordt vooral ervaren als een staat van *zijn*. Een persoonlijke impressie langs ‘stapstenen’ van ontmoeting met stille buiten en binnen jezelf.

Stilte ... Wat is dat eigenlijk? De algemene beschrijving van stilte is de ervaring van geen enkel geluid, of de ervaring van zó weinig geluid dat het als volledig natuurlijk en rustgevend wordt beschouwd. Voor mij is stilte veel meer een staat van *zijn*.

In een staat van *zijn* heeft stilte niets te maken met de afwezigheid van geluid. In de stilte hoor je juist alles, alleen je oordeelt er niet over. Je laat het voor wat het is, zodat het onderdeel wordt van de stilte. Dat geeft zoveel rust en ruimte. Stille heeft voor mij veel meer te maken met het ontwikkelen van innerlijke stilte. Ik ontmoet er mezelf.

Bronnen van stilte

Mijn verlangen naar stilte is een rode draad die door mijn leven loopt. Ik kwam al vroeg in contact met bronnen van stilte: de Taizé-gemeenschap in Frankrijk, bezoek aan diverse kloosters in Engeland, Duitsland en Nederland, zoals de Kleine zusters van Jean de Foucault, met de gedachte om in te willen treden. Het liep anders. Ik ben getrouwd en we kregen vier kinderen. Het verlangen naar stilte bleef echter in me fluisteren.

Ik vind de stilte tegenwoordig in het geven van retraites – onder andere in het Liobaklooster in Egmond-Binnen – en in het begeleiden

Stilteoefening

Verlang jij soms ook zo naar de stilte? Naar meer stilte in je leven? Stille als adempauze, als pleisterplaats waar je even niets hoeft of moet ...?

Ik wil je graag, hier en nu, vijf minuten stille aanbieden. Alsjeblieft.

Hoe was dit?

Ben je echt vijf minuten stil geweest? Misschien las je direct verder en dacht je er niet over na om echt even stil te zijn en niks te hoeven.

Mag ik je uitnodigen om het alsnog te doen?! En stel jezelf de vraag: ‘Wat kan stille voor mij in mijn leven betekenen?’

Om jezelf te vullen met stille kan vijf minuten al genoeg zijn.

< Drents landschap

van stiltewandelingen, op aanvraag en voor de Adelbertus Abdij in Egmond. Ik vind de stilte vooral in mezelf.

Groeien in stilte

*Ik zou willen groeien
in de stilte
zodat zij groeit in mij*

*Ik zou willen groeien
in de stilte
zodat zij hoorbaar wordt
in de woorden*

*Ik zou willen groeien
in de stilte
die me niet afsluit
maar nieuwe levensvreugde
openbaart*

*Ik zou willen groeien
in de stilte
die me dichter
bij mijn verlangen brengt*

*Ik zou willen groeien
in de stilte
die me dichter
bij het fluisteren brengt
van mijn hart*

VRIJ NAAR MARINUS VAN DEN BERG
UIT: VORMEN VAN GELUK

Lopen met aandacht

Sinds enkele jaren begeleid ik maandelijks stiltewandelingen voor de Abdij in Egmond. Deze wandelingen sluiten goed aan bij de benedictijnse spiritualiteit. De broeders beoefenen de stilte dagelijks – dit is één van de kernbegrippen van de benedictijnse traditie.

Een ander kernbegrip is dat zij hun dagelijkse activiteiten met aandacht willen doen. Hiermee is de link naar de stiltewandeling gelegd. We lopen in dezelfde traditie, al is het maar een paar uurtjes, we beoefenen de stilte en we lopen met aandacht.

Verstilling

Ik noem het graag een verstillende wandeling. Verstillen als beweging naar de stilte toe. Verstillen gaat over het proces van gaandeweg stiller worden in plaats van statisch stil (moeten) zijn. Mensen komen vanuit een verlangen naar stilte.

Ik hoop dit verlangen aan te spreken en een veilige bedding te geven. Graag spreek ik mijn deelnemers erop aan dat ze niet stil móeten zijn, maar dat ik ervan uit ga dat ze de intentie hebben om stil te willen zijn. Van binnenuit dus. Verlangen naar die bron van stilte is een weg naar binnen. Dan kunnen ze vanuit hun plek van verlangen gaan lopen.

Labyrint

Het beeld van een labyrint komt bij me op. Je loopt het pad van het labyrint met het verlangen naar stilte in je hart. Soms lijkt het of je er bijna bent, of je de stilte bereikt hebt en dan loop je er toch weer verder van weg. Maar als je vol vertrouwen blijft lopen, merk je dat de weg zelf al verstillend werkt. Zo kom je als vanzelf

aan bij het middelpunt, de kern, waar je je kunt laven aan de stilte.

Het vredige lopen

Ik zie mezelf als een wegbereider voor mensen die graag willen verstillen. Mijn wandelingen zijn meestal in de duinen: een verrijkende, inspirerende omgeving om stil te zijn. Als je niet praat, staan je andere zintuigen extra open. Vaak ervaren mensen alles veel sterker: de wind die allerlei geluiden maakt, de zon die op hun gezicht schijnt of die op de landjes schaduw maakt, de grond die ze draagt, de diverse bessen in de struiken, de sporen van konijnen en paarden, de immense stilte die ze vervult, het vredige lopen.

Stiller willen worden

Er zijn onderweg diverse stops waar we ons opnieuw met onze intentie om stiller te willen worden verbinden. Door een natuuropdracht te doen. Door even stil te staan bij wat zich nu in je voordoet. Door een gedicht voor te lezen. Door het gebruik van mijn Levenskunstspel, dat bestaat uit 52 kaarten met een levensthema, een afbeelding en drie verdiepende vragen.

Vragen als richtingaanwijzer

We wandelen een stukje met één vraag uit het Levenskunstspel en de vraag doet zijn werk. Een vraag heeft als het ware toverkracht. Het is als een richtingaanwijzer die je aandacht richt: richt op je mogelijkheden.

De stilte laat ieders eigen wijsheid tot zijn recht komen. Je antwoord dient zich aan in de vorm van iets wat je in de natuur tegenkomt: een vogel, een gebroken tak, een spiegeling in een plas, een gebogen boom.

Het kan een heilzame ervaring zijn dat je met een vraag kunt wandelen – of zelfs leven – in plaats van dat je een vraag direct moet beantwoorden. Zoals Rilke zo treffend weergeeft in het volgende gedicht.

Leef nu je vragen

*Heb geduld met alles wat
onopgelost is in je hart
en probeer je vragen met liefde te bezien,
als kamers die gesloten zijn.
Of als boeken in een volslagen vreemde taal.
Leef nu je vragen.
Misschien zul je dan geleidelijk,
zonder het te merken,
jezelf, ooit op een dag
in het antwoord terugvinden*

RAINER MARIA RILKE

Natuuropdracht

Op een open plek staan we even stil bij de Levenskunstvraag waar we mee gelopen hebben.

Ik nodig ieder uit om een natuurstilte te maken van datgene wat er in hen leeft: een collage met voorwerpen uit de natuur. Het hoeft geen kunstwerk te worden. Het gaat er om dat je op jouw eigen wijze in beeld brengt wat je ervaring is.

Er worden altijd weer hele bijzondere stilte-ervaringen gemaakt. Mensen verrassen zichzelf en zijn vaak geraakt door wat ze gemaakt hebben.

Een beeld blijft ook bij je en kan een anker zijn voor je inzicht of het antwoord dat je hebt gevonden. ▷

Vertrouwd met de stilte

Dit in stilte met elkaar onderweg zijn levert rijke ervaringen op. Het inspireert tot verwondering en geeft ruimte om helemaal aanwezig te kunnen zijn. Stilte zorgt ervoor dat je mag zijn wie je bent, dat je mag rusten in je eigen wezen.

Een belangrijke sleutel daarvoor is denk ik dat ik zelf heel vertrouwd ben met de stilte in mezelf en met anderen. Ik houd ervan om stil te zijn. Stilte is zonder oordeel, stilte is liefdevol. Vanuit deze houding nodig ik de mensen uit. Hierdoor kunnen ze zich gemakkelijker overgeven aan hun eigen stille plek – aan de stilte buiten en binnen zichzelf.

Voor jou

Na ongeveer twee uur sluiten we de wandeling af in de Abdij. Daar praten we nog even na over ieders ervaring, vanuit de vraag hoe je de stilte – op een eenvoudige manier – in je dagelijks

leven kunt inbedden en er uit kunt putten als je het nodig hebt.

Ik deel houten boomplakjes uit met de tekst: *5 minuten stilte voor jou. Alsjeblieft.* Om je eraan te herinneren dat vijf minuten – ergens in je dag of week – al genoeg kan zijn om je te verbinden met de stilte.

*Je hoeft de stilte niet te bereiken.
Je hoeft stilte alleen maar
toe te laten.*

Met dit cadeau in het hart gaat ieder verstild naar huis. Om af en toe terug te komen en weer mee te wandelen. De stilte klinkt elke keer anders.

Stilte is misschien wel één van de grootste geschenken die we onszelf en elkaar kunnen geven. <

*Anky Floris is natuurgids en wandelcoach en zij begeleidt bezinningsdagen en stiltewandelingen.
E ankyfloris@gmail.com
W www.ankyfloris.nl*

Stilte in beweging

Als we mediteren, proberen we zoveel mogelijk aanwezig te zijn. Daarbij houd je voor mogelijk dat God aanwezig is. In het verwachten, in het hopen ligt toewijding. Deze bijdrage beschrijft een geleide meditatieve bijeenkomst in de stilte van een kapel. Wat gebeurt er, wat wordt ervaren?

In het dagelijks gebruik betekent stilte in de eerste plaats afwezigheid. Als er op een feest om stilte wordt gevraagd, dan houden de gasten hun mond. Als er in de klas gezegd wordt stil te zitten, dan mogen de kinderen niet meer wiebelen.

Stilte betekent de afwezigheid van geluid, het afzien van beweging. Door stil te zitten, kun je je beter concentreren op de lesstof. Als het geroezemoes op een feest stilvalt, kan de spreker beginnen met zijn speech. Is het lawaai verdwenen, dan kan het luisteren beginnen.

Een nieuw bewegen

Bij meditatie gaat het niet veel anders. Als je gaat mediteren, zoek je over het algemeen een stille ruimte op en ga je stil zitten op een meditatiekrukje. Je ziet ervan af om te praten, je stopt met bewegen.

Opeens zijn er andere geluiden hoorbaar. Gedruis van de straat. Vogelgezag buiten. Ook dient een nieuw bewegen zich aan. Je borstkas dijt uit en daalt weer bij iedere ademhaling. Minieme bewegingen van je spieren houden je lijf in evenwicht op het krukje. Er valt iets weg, en meteen hoor je meer, voel je meer.

Doorgang

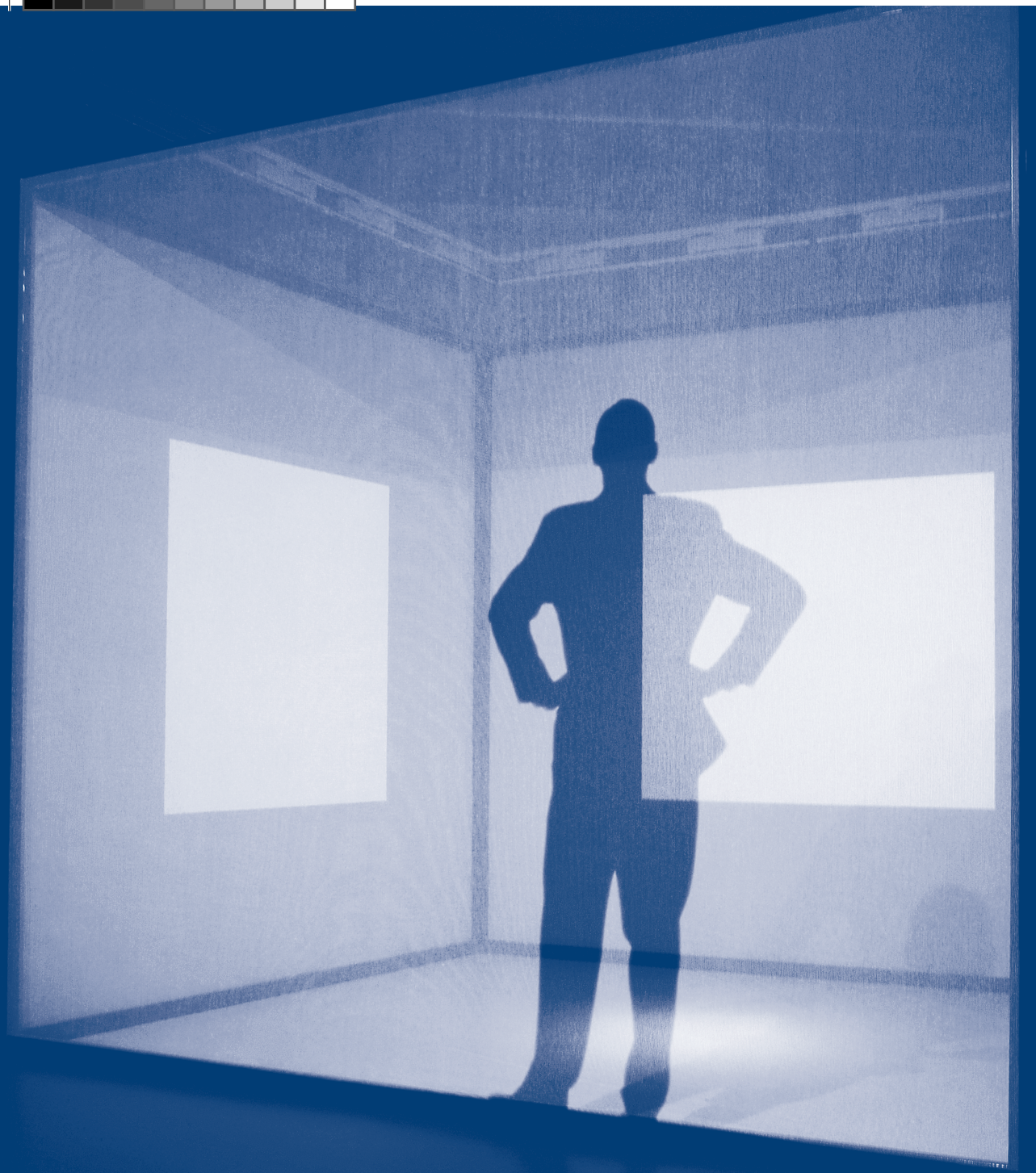
Toch zijn de stillere geluiden en de kleine bewegingen geen doel op zich. Ze werken als een doorgang naar een diepere stilte. Niet door ze achter je te laten, maar door je er bewust van te zijn brengen ze je naar een grotere aanwezigheid.

Gewoonlijk grijpen je gedachten zich vast aan elke impuls van buiten en van binnen. Je hoort iets en van de ene associatie springen je gedachten naar een andere herinnering, komt er bekommernis om de hoek kijken, popt er gratis boosheid omhoog, en zucht er een ja-maar-als. Gedachten brengen je naar gisteren en morgen, maar meestal niet vanzelf naar het hier en nu.

Gewaarworden

Als ik blijf bij wat ik nu voel – *koude lucht strijkt langs m'n wang, m'n schouders doen pijn, zonlicht warmt mijn rug* – dan oefen ik mij in aanwezig zijn. Ik word het gewaar.

Zelfs je gedachten kun je als gewaarwording benaderen. Je merkt op dat je een gedachte hebt. Op het moment dat je het opmerkt, is er al ruimte ontstaan tussen jou en je gedachte. Je hoeft niet meer mee te gaan in de gedachtestroom, maar kijkt ernaar. >

Aanwezig zijn

De stilte waarnaar we verlangen bestaat niet uit afwezigheid maar uit aanwezigheid.

Mediteren is proberen zoveel mogelijk aanwezig te zijn. Niet een duwende, willende aanwezigheid, maar een open ontvankelijke aanwezigheid. Je opent je. En je houdt het voor mogelijk iets te ontvangen.

In die zin open je niet naar leegte, of in een leegte. Ik denk dat daarin een wezenlijk verschil zit met oosterse meditatie. In de stilte houd ik voor mogelijk dat God er is.

Daarmee wil ik zeggen dat Gods aanwezigheid niet valt af te dwingen. Meditatie is geen protocol voor een Godsontmoeting. Alsof dat te regelen valt: als ik nu maar echt stil zit, als ik nu maar werkelijk ruimte maak in m'n hoofd, dan komt het vanzelf. Zijn wel of niet aanwezig zijn ligt niet binnen mijn macht.

Toch houd ik de hoop hoog. Koester ik het verlangen. Oefen ik mij in ontvankelijkheid. Voor mogelijk houden geeft aan dat ik iets doe en niets maak. In het verwachten, in het hopen ligt mijn toewijding.

Meditatie met moderne icoon

Op wie hopen we? Van wie mogen we wat verwachten? In welke richting moeten we het zoeken? Een vers, een beeld of een lied geeft richting.

Voor de meditatie die ik hierna beschrijf, bracht ik een afbeelding van een schilderij mee, als een moderne icoon. Het is een werk van Aleksej von Jawlensky en heet 'Inneres Schauen'. Ik werd geattendeerd op het werk van Jawlensky

< Mondriaanhuis, Amersfoort

door het boek *Oog in Oog. Christelijke mystiek in woord en beeld* van Kick Bras.

Halve cirkel

In de kapel staan we in een halve cirkel – open naar de kant van de tafel en het kruis, die verder weg tegen de wand staan. Een traditionele icoon staat dichterbij, op de grond, met een lichtje er naast.

Ik heet de mensen welkom en vertel dat ik vandaag een moderne icoon heb meegebracht. Straks kijken we naar de beeltenis en richten er onze blik op. Komt er ook iets terug? Is er een blik die mij ziet?

Wrijven

We beginnen met handen wrijven.

Breid het wrijven uit naar je arm. Je hand voelt je arm. Maar je arm voelt ook van binnenuit je hand. Je huid is de doorgang tussen binnen en buiten. Vandaag blijven we wat langer stilstaan bij het gezicht. Voel de lijnen in je gezicht. Volg met je vingertoppen de rechte lijnen, de gebogen lijnen. Waar in je gezicht voel je vlakken, en waar voel je bollingen?

Daarna wrijven we de rest van ons lijf van hoofd tot voeten. We schudden benen, armen, romp.

Ruimte

Maak ruimte in je lijf.

Iemand begint met de armen te zwaaien.

Maak ruimte om je heen, zwaai met je armen voor je, en achter je. Verruim je blik naar de hele ruimte in de kapel en loop er door heen. ... Merk op met welke energie je hier nu loopt. Ben je moe, ben je fris, ben je ontspannen of gehaast? Laat dat zien in de manier waarop je nu loopt. ▷

praktijk

HANDELINGEN 2018 | 2

63

De een gaat sneller lopen. Een ander blaast nadrukkelijk adem uit. Iemand stampet op de vloer. Iemand huppelt.

Ga weer terug naar gewoon lopen. Daarnet hebben we de lijnen in ons gezicht gevoeld. Kijk nu eens in deze ruimte. Welke lijnen zie je? Rechte, ronde lijnen? En welke vlakken, welke bollingen? Zie het en loop die lijnen eens, of ga er langs met je hand.

Een scheidslijn tussen twee verschillende kleuren vloerbedekking wordt al lopend gevolgd. Iemand laat z'n hand glijden over de ruggen van de stoelen die rond staan. Vingers glijden langs de rand van de glazen doopschaal.

Zitten

We gaan zitten. Een aantal op stoelen, een aantal op meditatiekrukjes. We lopen van voeten tot hoofd het lijf langs om een prettige zithouding aan te nemen. Zo blijven we een tijd lang stil.

In beweging

Na ongeveer een kwartier komen we weer in beweging.

Neem de stilte mee in je beweging.

Langzamerhand komt de een na de ander overeind en gaat opnieuw lopen in de kapel. Het lopen heeft nu een andere kwaliteit. Langzamer, verstillder, meer geconcentreerd.

Merk op: waar is je blik nu op gericht? Is je blik meer naar buiten gericht, of naar binnen?

Afbeelding

Iedereen krijgt een afbeelding aangereikt.

Hier is een moderne icoon, geschilderd door Aleksej von Jawlensky. Hij schilderde de gezich-

ten al biddend. 'Abstrakte Kopf', noemde hij het. 'Urform. Heiligengesicht. Heiland Gesicht'. ... Kijk eens naar de lijnen in het gezicht. De rechte lijnen, de gebogen lijnen. Welke vlakken zie je? Zitten er bollingen in de vlakken? ... Neem de kleuren in je op. ... Zit er ruimte in het schilderij? Blijft het vlak, of zit er diepte in? Is het tweedimensionaal of driedimensionaal? Kun je er naar binnen? Is het open of gesloten? Is het gezicht uit op ontmoeting, of houdt het gezicht je op afstand? Ga je er in of blijf je er buiten? ... Stel dat jij dit gezicht was, als jij dit beeld was, hoe zag jij er dan uit? Laat dat eens zien in je lichaamshouding. Hoe zou je kijken, hoe zou je staan, of zitten, hoe houd je je armen, je handen? Laat de uitdrukking van het gezicht zien met heel je lijf.

Een paar gaan stil zitten op een stoel. Een ander plaatst een been schuin voor het ander en buigt wat met het lijf naar voren. Iemand spreidt een arm naar voren en een arm naar achter en loopt zo door de ruimte heen. Een volgende staat rechtop met de handen geopend naar voren.

Laat deze houding los.

Afbeelding

Kijk nog eens naar de afbeelding. Je bent zojuist van binnenuit in het beeld geweest. Nu sta je er als het ware tegenover. Ga na waar het beeld verbinding met je maakt. Raakt het iets in mij? Een verlangen, of weerstand, verstilling of onrust, wordt er een gevoel in mij versterkt, roept het iets nieuws op? Druk jouw antwoord op het beeld uit in een houding. Laat de weerklank zien in je lijf.

Inmiddels is bijna iedereen gaan zitten op verschillende plekken in de kapel. Er zijn geen

speciale lichaamshoudingen te zien, noch nadrukkelijke gebaren.

Stilte

We gaan weer op onze stoelen en krukjes zitten.

Laat de ervaringen en indrukken los. Blaas ze uit. Laat ze vrij. We gaan opnieuw de stilte in.

Zo zitten we nog een keer een klein kwartier. Deze stilte ronden we af met het zingen van een Taizélied: 'Da pacem cordium'. We zingen het meerdere keren en maken er gebaren bij die inmiddels bekend zijn bij de deelnemers.

Halve kring

We gaan staan en lopen kort door de ruimte. De een schudt even, een ander rekt zich uit. We komen weer terug in de halve kring, maar nu op een andere plek dan waar je hebt gezeten. Staand kijken we terug naar het afgelopen uur.

De ervaringen zijn verschillend. Voor de een bleef de beeltenis op afstand, ontstond er geen verbinding mee. Bij een ander gaf het beeld juist een opening. Kon ze aanvankelijk niet goed in de meditatie komen, omdat de gedachten maar bleven draaien, door het kijken naar de afbeelding kwam er ruimte en verstilling. Een volgende zei hoe het gezicht hem aankeek als een strenge ambtenaar. Ook was er iemand die zo onder de indruk was van de afbeelding dat ze hem mee naar huis wilde nemen om na te schilderen.

We sluiten af en gaan thee drinken in een andere ruimte.

Dragende grond

Als we mediteren, proberen we zoveel mogelijk aanwezig te zijn, schreef ik. Waarbij je voor

mogelijk houdt dat God aanwezig is. Kun je dat ook terugzien in het beschreven meditatie-uur?

Als je de reacties van de deelnemers beluistert, merk je dat het nog niet zo makkelijk om meer aanwezig te raken. De ene keer lukt het beter dan de andere keer. Soms vind je gaandeweg het uur een ingang tot de stilte, een andere keer niet en blijft het druk in je hoofd.

Ook kun je opmerken dat Gods mogelijke aanwezigheid helemaal niet ter sprake komt. Het woord God wordt niet in de mond genomen. En toch ligt die mogelijkheid, denk ik, als dragende grond onder dit uur.

Het verlangen naar Gods aanraking is fundamenteel, maar blijft vaak onbenoemd. Willem Barnard dichtte onomwonden: 'Maar de stilte, dat is een tweestemmig lied, / waarin God en de mens elkaar raken.' Wie mediteert, oefent zich in ontvankelijkheid voor dat lied. <

Susanne de Jong-Tennekes is theoloog. Ze is opgeleid in bewegingsexpressie bij de Dansacademie in Tilburg. Ze werkt in het Dominicanenklooster Zwolle als programmamaker en cursusbegeleider en maakt onderdeel uit van De 7evende Hemel. In Zwolle en in Amersfoort begeleidt ze meditatiegroepen. E.dejongtennekes@gmail.com

Schilderen als een stil gebed

Tot aan de Eerste Wereldoorlog bekwaamde de Russische schilder Alexej von Jawlensky (1864-1941) zich in drie genres van de schilderkunst: het landschap, het stilleven en het portret. Na 1917 concentreerde hij zich uitsluitend op de portretkunst.

In het verbeelden van het menselijk gelaat zocht Jawlensky naar de 'ziel' van zijn schilderkunst. Benaderde hij aanvankelijk het gelaat van buiten af, later zou hij in toenemende mate op zoek gaan naar de ruimte achter het gelaat. Het geconcentreerde schilderen van het menselijk gelaat was voor deze schilder een weg naar binnen, een meditatieve zoektocht naar stilte, naar een innerlijke werkelijkheid, ja zelfs naar God.

In stilte schilderen was voor Jawlensky een gebed. Het gelaat was daarbij als een icoon: er wordt verwezen naar een onzichtbare werkelijkheid. De titels, die Jawlensky aan deze verstilde werken meegaf, illustreren dat deze iconische gezichten voor hem sacrale waarde vertegenwoordigden: *'Mystische Köpfe, Heilandsgesichte, Abstracte Köpfe, Meditationen'*.

Aan het eind van zijn leven leed Jawlensky aan een ernstige vorm van reuma. Ondanks heftige pijnen bleef hij schilderen. Biddend schilderen. Schilderend bidden. Zijn lijnen werden nog eenvoudiger. In het wit tussen de lijnen werd de stilte stiller. Het sobere gelaat kreeg de trekken van de Christusfiguur. De lijnen van het gelaat werden tevens de lijnen van het kruis.

Ik kijk naar *Lithografie Kopf VI* uit 1922.

Sobere lijnen die geduldig op mij lijken te wachten
Ik word uitgenodigd
Tot inkeer
Tot stilte
Tot innerlijk schouwen

En tegelijk word ik ook aanschouwd
Ogen en mond zijn gesloten
Maar toch is er ontmoeting
Ik voel mij gezien
Ben jij het?
Ben jij het die mij ik maakt?

Stil worden in je werk

Het is een dinsdag in maart. Zo'n dag waarop de mist als een deken over de stad ligt. Ik spreek prof.dr. Kees Waaijman in zijn werkkamer op de twaalfde verdieping van het Erasmusgebouw op de campus van de Radboud Universiteit te Nijmegen. De mist ontnemt het zicht in de verte en doet ons naar binnen zien. Op de gang is het rustig geworden, de studenten hebben hun weg naar de colleges weer gevonden. Buiten is het mistig, binnen is er rust. Dat nodigt uit tot verstilling.

Ik ervaar de rust op de gang als een stilte. De geluiden van langslappende collega's of studenten die hun verenigingskamers opzoeken verbreken de stilte niet voor mij. Er dringt zich niets op dat de stilte zou kunnen verbreken. Ik ben hier met de stilte, die is voor mij als een vriend. En dat is weldadig.

Wat kan het belang van stilte zijn? Waarom zoeken mensen naar stilte?

'Stilte is een belangrijk motief in de geschiedenis van de spiritualiteit. Je vindt in alle scholen van spiritualiteit manieren om stil te worden en stilte te beoefenen.

Stilte is in de eerste plaats iets instrumenteels. Ze helpt om los te komen van dat wat je vasthoudt, waarvan je bezeten bent of door geobserveerd. De stilte zet een mes in je obsessies. Veel

mensen zoeken om die reden de stilte op in een klooster of abdij.

Het effect is echter dat het in de stilte van zo'n klooster eerst gaat waaien; er steekt allereerst een innerlijke storm aan geluiden en lawaai op. Sommigen ervaren dat ook lichamelijk, het doet iets met je lijf. Stilte is voor veel mensen iets onwennigs, en het lichaam kan daar heftig op reageren. Je moet daar echter doorheen, om los te komen van wat je vasthoudt.'

Is stilte dan louter een middel?

'Nee, zeker niet, maar je zult eerst de stilte haar werk moeten laten doen om pas daarna te kunnen luisteren naar wat de stilte je te zeggen heeft. Stilte is ook een godsnaam. In de stilte laat de Onuitsprekelijke van zich horen, maar spreekt niet.

Wanneer je kunt luisteren in die stilte, wordt ze als een vriend die met je meetrekt. Je kunt haar horen, ook al zijn er feitelijk geluiden waar te nemen. Die geluiden dringen zich echter niet op, en breken de stilte niet. In de ruimte van de stilte kan je ziel zich vrij bewegen, van binnen naar buiten. En dat is zo weldadig.'

< Prof.dr. Kees Waaijman, karmeliet en voormalig hoogleraar spiritualiteit en directeur van het Titus Brandsma Instituut aan de Radboud Universiteit: 'Ik ben terughoudend om alles maar in de mal van professionalisering te gieten.'

Wat kan de ruimte van de stilte betekenen voor een professional in de zorg of het onderwijs bijvoorbeeld?

'Heel veel. Uitgangspunt is dat de professional er met hart en ziel wil zijn voor de zieke of voor de leerling. Haar of zijn ziel zegt als het ware:

'hier moet ik zijn, dit is mijn plek'. De stilte creëert een ruimte, waarin het beroep dat

de zieke of leerling op de professional doet, zuiver en hoofdzakelijk gehoord kan worden. De professional wordt niet afgeleid door andere zaken, die er misschien wel zijn maar niet meer de kans hebben om de stilte te breken. In de stilte wordt het beroep van de zieke of leerling echt gehoord: 'wees er voor mij'.

Een professional zal zich de stilte eigen moeten maken, en zich erin moeten bekwalen. Dat is echt een kunst. De kunst begint ermee dat de stilte een mes zet in de obsessies, in alles wat je afhoudt om er te zijn waar je hoort te zijn, namelijk voor die zieke of die leerling. Pas dan kun je in de stilte zijn en luisteren naar het beroep dat op jou als professional wordt gedaan.

De stilte wordt dan langzamerhand architectonisch. Ze richt de ruimte in waarin je er kunt zijn voor de ander. En dat is meer dan louter voorwaardelijk, de stilte is de ruimte waarin je je werk doet.'

Hoe kan de professional zich deze kunst van de stilte eigen maken?

'Het begint ermee dat je je bewust bent van hetgeen je werk oproept. Ik vroeg bijvoorbeeld

werkers in de zorg: 'wat blijft ook 's avonds na het werk nog aan je kleven, wat raak je niet kwijt?' In antwoord op die vraag gaven deze werkers voorbeelden van situaties of gebeurtenissen die hen pijn deden, zoals de ongeneeslijke ziekte van een kind of de dood van een

'De stilte richt de ruimte in waarin je er kunt zijn voor de ander'

leeftijdsgenoot, maar ook de bovenmatige werkdruk en de formulieren en protocollen

die ze hadden in te vullen. De pijn deed hen verlangen naar een ruimte waarin ze hun werk kunnen doen, en die beantwoordt aan hun oorspronkelijke motivatie om te kiezen voor de zorg. De stilte kan helpen om zo'n ruimte te creëren waarin je je werkelijk met de zieken en leerlingen kunt bezighouden en het beroep dat ze op jou doen kunt horen. Eerst dan kan de ziel van professionals weer rondlopen in hun werk – van binnen naar buiten.'

Is het dan niet verstandig om stilte een plek te geven in de professionalisering?

'Het is goed om stil te leren worden in je werk. Om ruimte te geven aan de ziel in je werk, zo-

'Ruimte geven aan de ziel in je werk, zodat deze vrij kan rondlopen'

dat deze vrij kan rondlopen. Dat is een kunst die vraagt om langdurige oefening.

Ik ben echter terughoudend om alles maar in de mal van de professionalisering te gieten. Wat met goede bedoelingen begint, kan zich later tegen zichzelf gaan keren. Uit hoofde van de stilte zeg ik: mag het iets minder 'geprofessionaliseerd' zijn? Je moet toch ook een beetje plezier in je werk houden?' <

ACTUEEL

www.handelingen.com

- Op de *Handelingen*-website vindt u de actuele Agenda met cursusaanbod, seminars, workshops, congresdagen op het gebied van praktische theologie en religiewetenschap met de bijbehorende links voor opgave en meer informatie.
- Ook op de *Handelingen*-website: alle verschenen beeldmeditaties met de bijbehorende afbeeldingen in kleur. Deze zijn (gratis) te downloaden voor gebruik en toepassing in allerlei ontmoetingen en bijeenkomsten.

Werkweek liturgie en kerkmuziek

Van 17 tot 20 juli organiseert de Protestantse Kerk in Nederland de jaarlijkse Werkweek voor liturgie en kerkmuziek in Bovendonk. De werkweek staat open voor iedereen die gedreven en bedreven is in de (kerk)muziek en theologie of liturgie. Samen muziek maken en verdiepen in de achtergrond en betekenis van de liturgie vormen de belangrijkste pijlers van deze studieweek. Dagelijks wordt er een stevig programma gevolgd, waarbij leermomenten en oefenmomenten worden afgewisseld met korte vieringen (getijden) in de prachtige kapel.

Dinsdag 17 juli t/m vrijdag 20 juli, Centrum Bovendonk te Hoeven (nabij Bergen op Zoom). Opgave individueel of in groepsverband mogelijk: www.protestantsekerk.nl

Studiedag 'Zingeving in de ouderdom'

We worden steeds ouder, maar veel ouderen spiegelen zich aan de dominante waarden van onze maatschappij door zo lang mogelijk jong te willen blijven. Onderweg zijn in de ouderdom is klaarblijkelijk ook lastiger geworden, en over zingeving wordt niet zo veel gesproken. Ouderdom lijkt een

niemandsland waarin men op zoek is naar zin en betekenis. Wat betekenen al die extra levensjaren? Hoe kijkt de samenleving naar ouderen en hoe kijken ouderen naar zichzelf? Wat zijn kerntaken van het ouder worden? Welke bronnen kunnen er gevonden worden? Deze vragen komen aan de orde op de studie- en trainingsdag voor predikanten, geestelijk verzorgers en kerkelijk werkers over het boek *Zin in de ouderdom* van Jan van Baardwijk en René Rosmolen.

25 september, 10.00-16.00 uur, Bergkerk Amersfoort; Accreditaties Protestantse Kerk en SKGV; € 100 incl. lunch en boek. Opgeven: (033) 461 79 17 of pgabergkerk@gmail.com; www.bergkerk.nl

Spiritwijzer

De spiritwijzer is een instrument voor zorgverleners, om hen te ondersteunen en toe te rusten het gesprek rond zin- en levensvragen niet uit de weg te gaan. Aan de slag gaan met de spiritwijzer vereist een gedragen en interdisciplinaire zorgvisie, waarbinnen de spirituele dimensie ook aandacht krijgt. Deze vorming wil pastores uit de sector algemene ziekenhuizen inspireren met concrete werk- >

ACTUEEL

vormen en materiaal, om de spiritwijzer in de eigen voorziening te introduceren en andere zorgverleners op te leiden in het gebruik ervan.

26 september, 14.00-17.00 uur (CCV Cairos); begeleiding: Judith Cox; in samenwerking met de Vlaamse Overheid; € 40.00; UZ Leuven – campus Gasthuisberg, Herestraat 49, 3000 Leuven, België; opgeven via www.kerknet.be

Training Actieve gespreksvoering

Wie zich als geestelijk verzorger, predikant of pastor verder wil bekwamen in pastorale gespreksvoering kan terecht bij de cursus Actieve gespreksvoering – een systeemtheoretische benadering. Uitgangspunt van de cursus is de hulpverlenende dimensie van het pastoraat en de geestelijke verzorging.

28 augustus – 18 december, Radboudumc KPV-Expertisecentrum Geestelijke Verzorging in Nijmegen; SKGV (9 punten Vakbekwaamheid) en PKN/PE (2,75 punten); Sylvia Ebbeng, (024) 361 33 20; www.radboudumc.nl/onderwijs/schelingen

Spiritualiteit in de samenleving

De cursus gaat op zoek naar hoe mensen spiritualiteit vandaag de dag ervaren. Religie komt dus buiten de kerk in beeld: wat kunnen pastores en geestelijk verzorgers hiervan leren? Er is sprake van een transformatie van het christendom maar ook van geheel nieuwe vormen. De cursus biedt theoretische en

praktische handvatten hoe professionals in het pastoraat en de geestelijke verzorging hiermee kunnen omgaan en ook om de dialoog met de samenleving te voeren en verbindingen tot stand te brengen.

26 september, 7 en 21 november van 13.30-16.00 uur; begeleiding: dr. Stefan Gärtner; Nieuwegracht 61/65, 3512 LG Utrecht; € 350 (inclusief leerboek: Annemie Dillen & Stefan Gärtner, *Praktische theologie. Verkenningen aan de grens*, Leuven 2015); 3 ECTS (SKGV: 3 punten Vakbekwaamheid); luce-crc@tilburguniversity.edu

‘Handelingen’ in gesproken vorm

De Christelijke Bibliotheek voor Blinden en Slechthzienden (CBB) maakt *Handelingen* toegankelijk voor slechthzienden, blinden, mensen met reuma, ms of een andere chronische ziekte of beperking. Als lezen niet of niet meer gaat, kunt u toch *Handelingen* blijven lezen via de CBB.

Jaarabonnement op Daisy-cd of luisterstreaming: € 42,75. Aanvragen: (0341) 56 54 99 of info@cbb.nl. Meer informatie: www.cbb.nl